

Män är inte djur

Maskulinitetsskapande och djurblivande i Selma Lagerlöfs *En herrgårdssägen* och August Strindbergs *Tschandala*

Av: Maria Holberg

Handledare: Mattias Pirholt
Södertörns högskola | Institutionen för kultur och lärande
Magisteruppsats 30 hp
Litteraturvetenskap | höstterminen 2016

SÖDERTÖRNS HÖGSKOLA | STOCKHOLM
sh.se

Abstract

The purpose of this master thesis is to find out whether there is a possible connection between masculinity and human-animal transformations in literature. By using a combination of masculinity studies and animal/animality studies, I analyze two short novels in which men, explicitly or implicitly, turn into animals. The novels are Selma Lagerlöf's *A Mansion's Tale* (*En herrgårdssägen*), where the male protagonist more or less turns into a goat, and August Strindberg's *Tschandala*, in which one man turns another into a dog.

The result shows that my hypothesis – that just as women can be looked upon as or turned into animals because of their gender, so can an unmanly man – shows to be right. To be human is to be a man. And as neither Gunnar Hede in *A Mansion's Tale* or Jensen in *Tschandala* manage to live up to the hegemonic masculinity, they can be seen as un-human or, in fact, animals.

However, the two transformed men face rather different destinies; where Gunnar Hede is saved back to the humans, the goal in *Tschandala* is to turn Jensen into a dog, so that he can be killed. With the help of masculinity studies I show that this difference partly can be explained by the people with whom the men interact. In Strindberg's story the homosocial "power battle" between Törner and Jensen is a central theme, and because of the threat of becoming unmanly that also Törner is under, he has to make sure that Jensen is the unmanly man, i.e. the animal. This kind of battle is visible only in the beginning of Lagerlöf's story; for the bigger part Hede is surrounded by women. And as women are not included in the male/human hierarchy, they have no need – or possibility – to demasculinize Hede. There can also be found an attempt to a positive demasculinization in *A Mansion's Tale*, symbolized by Hede's violin, but in the end it is the heterosexual love – an important aspect of masculinity – that makes him a man and a human again.

Also, due to their ethnicity, Hede and Jensen have rather different chances of being manly men. Jensen is, according to the masculinity model the sociologist Raewyn Connell once introduced, to be seen as a marginalized man who – just as women – never is included in the male hierarchy. Hede, on the other hand, has both the class and ethnicity in favor and can therefore become a man again.

Full english titel: Men are not Animals. Masculinity and Human-Animal Transformations in Selma Lagerlöf's *A Mansion's Tale* and August Strindberg's *Tschandala*

Populärvetenskaplig sammanfattning

Den här uppsatsen undersöker huruvida det går att finna ett samband mellan maskulinitetsskapande och djurbliande i två kortromaner från förra sekelskiftet, Selma Lagerlöfs *En herrgårdssägen* och August Strindbergs *Tschandala*. I båda texterna förvandlas en man, mer eller mindre, till ett djur; hos Lagerlöf är det Gunnar Hede, som går under namnet Getabocken, och hos Strindberg är det Jensen, som av sin antagonist magister Törner förvandlas till en hund. Med hjälp av maskulinitetsteori och djurstudier analyseras hur de rådande manlighetsidealen tar sig uttryck i de båda romanerna, hur djur och djuriskhet framställs samt hur ett misslyckat maskulinitetsskapande kan resultera i en djurtransformation.

Då den västerländske mannen länge har setts som normen för det neutralt mänskliga blir kvinnor, barn, djur och så vidare något avvikande. Detta, menar jag, gäller också den omanlige mannen. Analysen visar att såväl Hede som Jensen avviker från den hegemoniska maskuliniteten och därför kan liknas vid, eller förvandlas till, djur. De båda männen går dock synnerligen olika öden till mötes; där Hede slutligen räddas tillbaka till människorna, är drivkraften genom *Tschandala* att avmaskulinisera Jensen, förvandla honom till en hund och således göra honom möjlig att döda. Denna skillnad låter sig förklaras genom den homosociala aspekten av maskulinitetsskapandet. Mellan Törner och Jensen råder en ständig maktkamp och då inte heller Törner helt lyckas leva upp till manlighetsnormen finns där den ständiga rädslan för att bli dominerad, ett fenomen som mansforskaren Michael S. Kimmel beskriver i *Manhood in America*. För att själv inte bli en omanlig man, vilket kan likställas med att vara ett djur, måste Törner se till att Jensen blir det. Den här maktkampen är inte lika tongivande i *En herrgårdssägen*. De män som Hede speglas mot förekommer endast tidigt i romanen; på det stora hela är han mest omgiven av kvinnor. Då kvinnor inte ryms i den manliga/mänskliga hierarkin finns hos dem varken behov eller möjlighet att avmaskulinisera Hede. Det går även att ana ett försök till en så kallad positiv avmaskulinisering, ett ifrågasättande av normerna, som symboliseras av Hedes fiolspel. Detta försök lyckas inte fullt ut; slutligen är det den heterosexuella kärleken – en grundpelare i maskuliniteten – som gör Hede till en människa, och en man, igen.

En väsentlig skillnad männen emellan ligger också i deras etnicitetstillhörigheter. Enligt den maskulinitetsmodell som sociologen Raewyn Connell en gång introducerat tillhör Jensen den marginaliserade maskuliniteten, varför han – i likhet med kvinnor – står utanför den manliga hierarkin och därför inte har möjlighet att bli en riktig man. Hede däremot har etniciteten på sin sida och således också chans att räknas som en man.

Innehållsförteckning

1. Inledning	5
1.1. Bakgrund och materialbeskrivning	5
1.2. Forskningsöversikt	8
1.2.1. <i>En herrgårdssägen</i>	8
1.2.2. <i>Tschandala</i>	11
1.3. Syfte och frågeställning	13
1.4. Teori och metod	14
1.4.1. Maskulinitetsstudier.....	14
1.4.2. Djurstudier	16
1.4.3. Metod.....	18
2. Analys	19
2.1. En herrgårdssägen	19
2.1.1. Studenten som idealbild	19
2.1.2. Gunnar Hede kontra Gustav Ålin.....	22
2.1.3. Medborgaren – en man med egendom	24
2.1.4. Ingrid Berg.....	29
2.1.5. Fru Sorg och de hotfulla djuren	30
2.1.6. Getabockens omanlighet.....	33
2.1.7. Sammanfattning <i>En herrgårdssägen</i>	36
2.2. Tschandala	37
2.2.1. Medborgaren – en nationalkaraktär.....	38
2.2.2. Bildning	40
2.2.3. Våld och sexualitet.....	42
2.2.4. Omanlighet	44
2.2.5. Den homosociala maktkampen	46
2.2.6. Djur och djuriskhet	49
2.2.7. Djur är inte män	52
2.2.8. Sammanfattning <i>Tschandala</i>	56
3. Avslutande reflektion	57
3.1. En kort jämförelse av verken	57
3.2. Utvärdering av teorierna	58
4. Källor och litteratur	60
4.1. Tryckta källor	60
4.2. Elektroniska källor	62

1. Inledning

1.1. Bakgrund och materialbeskrivning

[...]Både halsen och munnen
vidga sig ut. Hennes fotsida dräkt förbyts till en hästsvans.
Lockarnas böljande svall, som ringlar sig ner över halsen,
faller åt höger som fladdrande man. Gestalten och rösten
också förändras, snart är hon en häst och kallas för Hippe.¹

När Gregor Samsa vaknade en morgon ur sina oroliga drömmar fann han sig
liggande i sängen förvandlad till en jättelik insekt.²

Människor som blir förvandlade till djur finns det gott om i litteraturen och har så gjort sedan dess födelse. Med hänvisning till just de ovan citerade exemplen, Ovidius och Franz Kafka, skriver Anat Pick att berättelser om djurtransformationer har använts för att diskutera människans identitet, dess ”svagheter och brister”.³ Ann-Sofie Lönngren, som forskar kring fenomenet ifråga, menar att motivet ”historiskt sett [använts] som ett sätt att diskutera och problematisera djur/människa-relationen. Med den västerländska moderniteten slutade vi att se det på det sättet”; nu började djurtransformationer istället tolkas som metaforer för inre konflikter hos människan.⁴ I sitt forskningsprojekt kring människa-djurförvandlingar (som resulterat i boken *Following the Animal: Power, Agency, and Human-Animal Transformations in Modern Northern-European Literature*) utgår Lönngren ifrån hypotesen att ”det är maktordningar i samhället som bestämmer om en människa förvandlas till ett djur. Om man har ’fel’ etnicitet, genus eller sexuell läggning så blir man inte riktigt mänsklig längre”.⁵ I den tidigare forskning kring den här typen av litteratur jag har tagit del av, tycker jag mig finna att paralleller mellan genusteori och djurbliande framförallt dragits när det handlar om kvinnor som förvandlas, medan någon annan förklaringsmodell, såsom etnicitet eller klass, använts när det gäller män. Detta är naturligtvis inte särskilt anmärkningsvärt, då mäns överordning över kvinnor (liksom även exempelvis vitas över ”icke-vitas”) kan liknas den som finns i relationen

---

¹ Ovidius, *Metamorfoser*, övers. Harry Armini, Stockholm: Ruin, 2013, s. 60.

² Franz Kafka, ”Förvandlingen”, *En svältkonstnär*, övers. Hans Blomqvist och Erik Ågren, Lund: Bakhåll, 1995, s. 85.

³ Anat Pick, *Creaturely Poetics. Animality and Vulnerability in Literature and Film*, New York: Columbia University Press, 2011, s. 79.

⁴ ”’Djur’ eller ’människa’ – en fråga om makt” <http://www.landetsfria.se/artikel/116575> (hämtad 2016-11-29).

⁵ ”När människor blir djur i litteraturen”, <https://www.wallenberg.com/MAW/projekt/reportage/nar-manniskor-blir-djur-i-litteraturen> (hämtad 2017-01-16).

människa – djur. Pick skriver, i sin analys av Marie Darrieussecqs roman *Suggestioner*, att ”[a]nimalization is the figure of female oppression and degradation. The metaphoric ’fall’ from humanity expresses women’s cultural othering within the dynamics of modern biopower”.⁶

Vad händer då när män förvandlas? Skulle det med hjälp av den nyansering av mansbegreppet som maskulinitetsteorin presenterat gå att analysera, precis som i fallen med transformerade kvinnor, ur ett genusperspektiv? En – något förenklad – tanke är att en kvinna kan förvandlas till eller likställas med djur enbart på grund av sitt kön, medan en man behöver någon ytterligare aspekt. Jag vill undersöka detta i två berättelser skrivna i 1800-talets slutskede, av två av våra största författare, Selma Lagerlöf och August Strindberg. En anledning till att jag finner det intressant att använda texter från denna tid är den förvandling som maskulinitetsbegreppet då genomgick. Det talas ofta om att en manlighetskras inträffade kring sekelskiftet 1900; i Norden sägs denna höra samman med den diskussion om nationell identitet som då blev aktuell, borgerlighetens framväxt, industrialiseringen, tidens nya krav på män att kontrollera sitt känsloliv, kvinnosakskampen, distinktionen mellan hetero- och homosexualitet som blev tydligare och så vidare.⁷ Man kan således, som Maria Karlsson menar, på sätt och vis se manlighetskrisen som en modernitetsreaktion.⁸ Stefanie von Schnurbein påpekar också att det uppstod förändringar i könstänkandet; tidigare hade kvinnlighet varit den enda könade kategorin, medan manlighet stod för det universella. von Schnurbein skriver att ”[d]å man började uppfatta ’män’ som könade subjekt i slutet på 1800-talet, fick den så att säga ’kvinnliga’ kvaliteten, som gömmer sig i ordet kön, ett paradoxalt feminiserande inflytande på maskuliniteten som kategori”.⁹

Texterna det rör sig om är Selma Lagerlöfs *En herrgårdssägen* (1899) och August Strindbergs *Tschandala* (1889).¹⁰ I *En herrgårdssägen* möter vi forne studenten Gunnar Hede som, efter att från studiekamraten Gustav Ålin fått veta att barndomshemmet Munkhyttan är hotat, ger sig ut som gårdsfarihandlare för att rädda gården. Efter ett misslyckat företag att driva en flock getter genom en snöstorm, med den utgången att alla djur mister livet, förvandlas Hede till

---

⁶ Pick, s. 81.

⁷ Jørgen Lorentzen & Claes Ekenstam, ”Inledning”, *Män i Norden. Manlighet och modernitet 1840-1940* red. Jørgen Lorentzen & Claes Ekenstam, Möklinta: Gidlunds förlag, 2006, s. 9f.

⁸ Maria Karlsson, *Känslans röst. Det melodramatiska i Selma Lagerlöfs romankonst*, diss. Eslöv: B. Östlings bokförlag Symposium, 2002, s. 54.

⁹ Stefanie von Schnurbein, ”Maskulinitetens kris och *En dåres försvarstal*”, *Det gäckande könet. Strindberg och genusteori*, red. Anna Cavallin & Anna Westerståhl Stenport, Eslöv: B. Östlings bokförlag Symposium, 2006, s. 41.

¹⁰ Det svenska originalet av *Tschandala* finns ej bevarat. 1889 års upplaga är en översättning till danska; först 1897 översattes berättelsen tillbaka till svenska och 1904 blev den integrerad i *Svenska öden och äventyr II*.

oigenkännlighet och kallas allmänt för "Getabocken". Hede är nu rädd för alla djur, framförallt getter, och bugar för dem närhelst han tvingas möta dem.

Parallellt med Hedes historia berättas den om den föräldralösa Ingrid Berg, som efter sitt möte med Hede då han var en stilig student som spelade vackert på sin fiol inte kunnat sluta tänka på honom. Efter att Ingrid skendöd blivit begravd på Råglanda kyrkogård räddas hon tillbaka till de levande av Hede, nu i Getabockens gestalt. De båda skiljs åt igen men återförenas senare på Munkhyttan, där Ingrid tagits om hand av Hedes mor, bergsråddinnan. Så småningom, när Ingrid insett att studenten och Getabocken är samma person är hon den som, med sin kärlek, räddar "djuret" tillbaka till människornas värld, varefter Hede även lyckas bevara Munkhyttan inom familjen.

Vid sidan av Lagerlöfs text står alltså Strindbergs *Tschandala*, i vilken magister Andreas Törner med familj under en sommar mer eller mindre tvingas att bo hos "tattaren"[sic] Jensen och baronessan på Bøgely.¹¹ "Slottet", som Jensen kallar gården, är förfallet och de mängder av djur som förekommer är vanskötta, förvaltaren vet inte när han ska så eller skörda och ingenting är som det, enligt Törner, borde vara. Berättelsen kretsar kring de båda männen och deras relation, sedd ur Törners perspektiv. I periferin återfinns baronessan, som lever tätt inpå sina älskade djur, Törners familj samt Jensens syster Magelone, som Törner tillbringar en natt med.

Mystiska saker sker under Törners vistelse på gården; djur försvinner och återfinns, främmande symboler hittas inristade på träd i skogen och det råder en allmänt kuslig stämning. Törner misstänker Jensen för bland annat stöld och försöker berättelsen igenom att "avslöja" honom. Till slut finner han ingen annan utväg än att, med hjälp av en *laterna magica*, få Jensen att via formen av en orm och en rätta slutligen bli en hund, som genast dödas av gårdens övriga hundar.

De stora skillnader, men också de likheter, som finns mellan de båda kortromanerna ska tjäna till att ge analysen såväl djup som bredd.

---

¹¹ Strindberg använder ordet "tattare" genom hela berättelsen, samt vid något tillfälle även "zigenare". För läsbarhetens skull, och då det inte går att fastställa Jensens faktiska etnicitet/ursprung, har jag låtit citaten vara intakta och vid de fåtal tillfällen jag själv använder termerna är det inom citattecken och endast för att dessa används i texten som analyseras.

1.2. Forskningsöversikt

I den forskning som hittills bedrivits kring de båda romanerna ifråga har sällan djurtransformation eller maskulinitet stått i fokus, än mindre kombinationen av de båda. Nedan följer ett antal tongivande arbeten från forskningsfältet, av vilka några är mer relevanta för min uppsats än andra.

1.2.1. *En herrgårdssägen*

En herrgårdssägen har bland annat behandlats av Hanna Greta Näslund i hennes, sedermera omarbetade, licentiatuppsats *Studier i Selma Lagerlöfs symboliska diktning i slutet av 1890-talet och företrädesvis 'En herrgårdssägen'*. Näslund undersöker framförallt symbolerna i texten och vilka influenser som påverkat Lagerlöf, där Henrik Ibsen och H. C. Andersen utgör några exempel.¹² Uppsatsen bygger till stor del på biografiskt material, såsom intervjuer med författaren och Lagerlöfs egna uttalanden om inspiration. Näslund skriver att *En herrgårdssägen* ”[ä]r ett uttryck inte endast för författarinnans egna konstnärliga ambitioner i slutet av 1890-talet utan även för tidens diktning och de symboliska strömningar, som gjorde sig särskilt starkt gällande då, inte minst i Sverige”.¹³ Syftet med Näslunds uppsats är, att med hjälp av de litterära påverkningarna komma fram till verkets och symbolernas egentliga betydelse och författarintentionen.¹⁴ Här finns en skillnad från min uppsats, då jag i den mån det är möjligt vill lämna den eventuella författarintentionen utanför analysen och se vad texten i sig kan erbjuda för alternativa läsningar.

Vivi Edström, vars forskning i stor utsträckning ägnats Selma Lagerlöf, menar att *En herrgårdssägen* är en ”sällsynt mångtydig text” på grund av den psykologiska och symboliska dimensionen.¹⁵ Hon skriver att novellen (eller kortromanen) är en av våra viktigaste ungdomsromaner, som tar upp frågan om jaget, sökandet och det undermedvetna långt innan identitetsbegreppet slagit igenom.¹⁶ Edström har, framförallt vad gäller egendomen och djuren, fungerat som ett slags diskussionspartner i sammanhanget.

---

¹² Hanna Greta Näslund, *Studier i Selma Lagerlöfs symboliska diktning i slutet av 1890-talet och företrädesvis En herrgårdssägen*, Stockholm: Carlsson, 1996, s. 70f.

¹³ *Ibid.*, s. 69.

¹⁴ *Ibid.*, s. 70.

¹⁵ Vivi Edström, ”Selma Lagerlöfs *En herrgårdssägen*”, *Att välja sin samtid. Essäer om levande svensk litteratur från Birgitta till Karlfeldt*, red. Bengt Landgren, Stockholm: Norstedts, 1986, s.238.

¹⁶ *Ibid.*, s. 239.

Mattias Fyhr anlägger i sin text ”Esoterism i Selma Lagerlöfs *En herrgårdssägen*” ett esoteriskt perspektiv som, trots tidens spiritism och teosofi som Lagerlöf ska ha varit intresserad av, tidigare saknats i forskningen.¹⁷ Fyhr tar upp döden och spöken som viktiga komponenter för esoterismen; det fanns ett samband mellan spöken och metafysik kring sekelskiftet. Rollfiguren Ingrid liknas, menar Fyhr, på sätt och vis vid ett spöke när hon ”går igen”, dock finns inga ”riktiga” spöken i berättelsen.¹⁸ Det här är ett spår jag inte kommer att följa i min uppsats.

Arv, konstnärskap och kärlek är det berättelsen kretsar kring, enligt Lars-Olof Franzén.¹⁹ I texten ”Febern” fokuserar Franzén på drömmen och fantasin och, som titeln avslöjar, febern, som ”är den grundprincip som på en gång ger berättelsens orimligheter ett drag av rationalitet och släpper fram det undermedvetna som hallucinationer utan klara gränser mellan dröm och verklighet.”²⁰ Han menar vidare att Lagerlöf använder sig av sagans språk och att det i berättelsen finns spår från Lombroso angående det etniska särskiljandet.²¹ Goda människor har hos Lagerlöf hög, ren panna och bakåtstruket hår, medan det hos de onda och dåliga faller ner i ögonen.²² Enligt Franzén är det olikheterna mellan könen – kvinnlig hängivenhet kontra manlig misantropi – som bidrar till de problem paret i berättelsen tvingas tampas med. Kärleken är till slut lösningen, ”[m]en in på romanens sista sida, mitt i det lyckliga slutet hänger en tvetydighet kvar som har med olikheten mellan könen att göra”.²³ Här finns något av en koppling till den problematik min uppsats fokuserar på, då Franzén menar att ”Hedes galenskap i sin tur [är] följden av de motstridiga krav som han flytt från in i manlighetens övergivenhet”.²⁴

Tidigare nämnda litteraturvetaren Sven Arne Bergmanns gedigna doktorsavhandling *Getabock och gravlilja. Selma Lagerlöfs ’En herrgårdssägen’ som konstnärlig text* fokuserar på Lagerlöfs berättarkonst, den estetiska aspekten och det omedvetnas dimension. Bergmann ägnar också *En herrgårdssägens* ”original” *Hjärnspånad* en del uppmärksamhet; en jämförelse med förlagan visar, enligt Bergmann, att en förskjutning skett från att handla om Ingrid till att växla fokus i paret, något som är intressant med tanke på mitt maskulinitetsperspektiv. I min

---

¹⁷ Mattias Fyhr, ”Esoterism i Selma Lagerlöfs *En herrgårdssägen*”, *Förborgade tecken. Esoterism i västerländsk litteratur*, red. Per Faxneld & Mattias Fyhr, Umeå: H:ström – Text & Kultur, 2010, s. 79.

¹⁸ Ibid., s. 84f.

¹⁹ Lars-Olof Franzén, ”Febern”, *Selma Lagerlöf och kärleken*, red. Karl Erik Lagerlöf, Hedemora: Gidlund, 1997, s. 67.

²⁰ Ibid., s. 67.

²¹ Cesare Lombroso, 1836-1909, var en italiensk professor och kriminalantropolog som ansåg att kriminella ”tillhör en särskild atavistisk människotyp som kan identifieras genom kroppsliga och psykiska särdrag.” Nationalencyklopedin, Cesare Lombroso, <http://www.ne.se.ezp.sub.su.se/uppslagsverk/encyklopedi/lång/cesare-lombroso> (hämtad 2017-01-07).

²² Franzén, s. 66.

²³ Ibid., s. 75.

²⁴ Ibid., s. 68.

uppsats finns dock inte utrymme att ägna till *Hjärnspånad*.²⁵ Avslutningsvis, i avhandlingens ”Utblick”, sår Bergmann några frön för en framtida psykoanalytisk eller feministisk läsning av romanen. Enligt Bergmann är detta ett ”kvinnligt berättande”, och han påpekar även Ingridis betydande roll, som är en aktiv sådan.²⁶ Han menar att det finns ett genusneutralt slut i texten, för den som vill läsa in det.²⁷

Den som anammat denna uppmaning till en feministisk läsning något, och också den forskning kring romanen ifråga som kan sägas ligga närmast inriktningen på min uppsats, är Maria Karlsson och hennes doktorsavhandling *Känslans röst. Det melodramatiska i Selma Lagerlöfs romankonst*. Som undertiteln antyder ligger Karlssons fokus på de melodramatiska inslagen i fyra romaner av Lagerlöf, men här finns alltså även ett feministiskt perspektiv. Karlsson drar paralleller mellan det melodramatiska och föreställningar kring kön, klass, etnicitet etc.²⁸ Hon tar även upp frågor om manligheten och dess kris i tiden för förra sekelskiftet,²⁹ den misslyckade mansrollen, som jag kommer att studera närmare i min uppsats, samt relationen mellan Ingrid Berg och Gunnar Hede som något avvikande från normen.³⁰

Såväl Karlsson som Bergmann ställer också *En herrgårdssägen* i relation till det typiska för dekadenslitteraturen och menar att inslag såsom livsångest, dödslängtan, skepticism, könsäckel och undergångsföreställningar finns som teman, motiv och karaktärsteckning, däremot finns här inte det händelsefattiga eller stillastående skeende som ofta kännetecknar dekadenslitteraturen.³¹

Min uppsats skiljer sig en del från tidigare forskning, inte minst genom att fokusera på *en* av de två huvudpersonerna. Gunnar Hedes omgivning hanteras snarast som ”hjälpmedel” i analysen av honom denna gång.

---

²⁵ Sven Arne Bergmann, *Getabock och gravlilja. Selma Lagerlöfs 'En herrgårdssägen' som konstnärlig text*, diss. Göteborg: Litteraturvetenskapliga institutionen, Univ., 1997, s. 107.

²⁶ *Ibid.*, s. 382f.

²⁷ *Ibid.*, s. 384.

²⁸ Karlsson, s. 16ff.

²⁹ *Ibid.*, s. 54ff.

³⁰ *Ibid.*, s. 60-68.

³¹ *Ibid.*, s. 54. Se även Bergmann, 1997, s. 167f.

1.2.2. *Tschandala*

En kort text av Pia Laskar i *Sexualpolitiska nyckeltexter* tar, med utgångspunkt i *Tschandala* och Viktor Rydbergs *Singoalla*, upp svenska maskuliniteters heterosexualitet i förhållande till ”de andra”, i övrigt fokuserar *Tschandala*- forskningen på andra aspekter.³²

Ovan nämnda Sebastian Casinge skriver om den stereotypa ”zigenaren” i ”Zigenar- och tattarschabloner i August Strindbergs *Tschandala*” och menar att det går att göra en lång lista över vad som stämmer överens med dessa schablonbilder; här förekommer såväl vanskötsel av egendom som smuts och trolldom.³³ Casinge gör, i likhet med Laskar, även han en jämförelse mellan *Tschandala* och *Singoalla*, med den slutsatsen att Strindberg berättar en grymmare historia än Rydberg.³⁴ Med maskulinitetsteorins tankar om homosocialitet kan man fundera över om detta har att göra med att den ena berättelsen handlar om ett heterosexuellt kärlekspar och den andra om två män; detta är dock inte platsen för att undersöka den frågan närmare.

Tidigare nämnda Mattias Fyhr har inte bara skrivit om *En herrgårdssägen*, utan även behandlat *Tschandala*; i sin text ”*Tschandala* Compared to some Works by Poe” tar han upp likheter mellan Strindbergs text och, framförallt, ”The Cask of Amontillado”. Fyhr pekar här på ett antal gotiska element i romanen, samt en huvudperson som använder sitt intellekt för att lura och mörda en fiende, vilket han ser som de stora likheterna med Poe.³⁵

Ulf Olsson menar, i *Levande död. Studier i Strindbergs prosa*, att *Tschandala* gestaltar den västerländske intellektuelles möte med det andra.³⁶ Magistern med familj står för de levande, Jensen och hans anhang för de döda, och den väl beskrivna smutsen är en passage mellan dem.³⁷ Olsson anlägger också en postkolonial läsning av romanen, där Törner blir den svenska litteraturens Kurtz, medan Jensen och övriga på gården är ”typiska representationer för de folk som normalt behärskades av imperialismen”.³⁸ Det relevanta för min uppsats är Olssons uppmärksammande av den ”starke mannen” och ”[d]en sociala neddragningens skräckfyllda fantasm som här aktualiseras”.³⁹ Som en ”ursäkt” för *Tschandalas* litterära brister, och för den uppenbara rasism som genomsyrar texten, menar Olsson att verket ”har en styrka, den

---

³² Pia Laskar, ”Svenska maskuliniteters heterosexualitet. Kommentrar till texter om de andras sexualitet som hot- och motbild”, *Sexualpolitiska nyckeltexter*, red. Klara Arnberg; Pia Laskar; Fia Sundevall, Stockholm: Leopard, 2015, s. 158-177.

³³ Sebastian Casinge, ”Zigenar- och tattarschabloner i August Strindbergs *Tschandala*”, *Strindbergiana*, 16:e samlingen, red. Birgitta Steene, Stockholm: Strindbergssällskapet, 2001, s. 105f.

³⁴ *Ibid.*, s. 114.

³⁵ Mattias Fyhr, ”*Tschandala* Compared to some Works by Poe”, *Strindberg and Fiction*, red. Göran Rossholm; Barbro Ståhle Sjönell; Boel Westin, Stockholm: Almqvist & Wiksell International [distributör], 2001, s. 142.

³⁶ Ulf Olsson, *Levande död. Studier i Strindbergs prosa*, Eslöv: B. Östlings bokförlag Symposium, 1996, s. 220.

³⁷ *Ibid.*, s. 223.

³⁸ *Ibid.*, s. 237.

³⁹ *Ibid.*, s. 227.

redovisar hur litteraturen också förmår konfrontera det den inte vill se”.⁴⁰ Här har han en poäng, anser jag, och behovet att försvara varför man tar sig an en text som denna – istället för att låta den falla i glömska – känns högst bekant.

I sin avhandling *Strindberg och skräcken. Skräckmotiv och identitetstematik i August Strindbergs författarskap* tar Henrik Johnsson sig an åtta av Strindbergs mest kända verk, däribland *Tschandala*, och undersöker i dessa fyra motiv – homunculus-, spök-, vampyr- och dubbelgångarmotiven – och dessas påverkan på tematiken.⁴¹ Ingången är, som synes, ganska långt ifrån min egen, dock skulle det visa sig att dubbelgångarmotivet hade vissa gemensamma beröringspunkter med maskulinitetsteorin, vilket jag kort kommer att beröra i analysen.

Den i forskningsfältet som intar ett liknande förhållningssätt till *Tschandala* som jag, är den tidigare nämnda Ann-Sofie Lönngren. Lönngren behandlar romanen utförligt, inte minst Jensens förvandling, i sin bok *Following the Animal: power, agency, and human-animal transformations in modern Northern-European literature*, något som hjälpt mig en hel del i framförallt den inledande fasen av mitt uppsatsarbete. Lönngren påpekar, precis som bland andra Olsson, såväl rasism som sexism i verket, och liksom Olsson ger hon en förklaring till varför det ändå bör uppmärksammas; i det här fallet är det på grund av människo-djurtransformationen som tidigare varit frånvarande i forskningen.⁴² Syftet med Lönngrens bok är att diskutera hur litterära människo-djurtransformationer i det moderna Nordeuropas litteratur är strukturerad av makt och agens, i relation till den antika västerländska traditionen.⁴³

En av skillnaderna mellan våra utgångspunkter är att Lönngren, vid sidan av djurstudierna, använder framförallt ett etnicitets-/klass-perspektiv, där jag applicerar maskulinitetsteorin. *Following the Animal* innehåller dock också två analyser av texter där kvinnor förvandlas till djur – Aino Kallas *Vargbruden* och Karen Blixens *Apan* – i vilka genusaspekten får en större betydelse. Lönngren ger djuren stor plats och påpekar det bristande fokus på dem som tidigare funnits i forskningen kring *Tschandala*.⁴⁴ Detta leder oss in på den andra skillnaden mellan våra läsningar: metoden. Lönngren använder sig av en så kallad surface reading, som syftar till att följa spåren av djuren i texten och inte främst se dem som metaforer för något mänskligt.⁴⁵ Som beskrevs i teoriavsnittet är min läsning mer influerad av animality studies, då det är människorna som står i fokus för analysen.

---

⁴⁰ Olsson, s. 242.

⁴¹ Henrik Johnsson, *Strindberg och skräcken. Skräckmotiv och identitetstematik i August Strindbergs författarskap*, diss. Umeå: H:ström – Text och Kultur, 2009, s. 9.

⁴² Ann-Sofie Lönngren, *Following the Animal: Power, Agency, and Human-Animal Transformations in Modern Northern-European Literature*, Newcastle upon Tyne: Cambridge Scholars Publishing, 2015, s. 34.

⁴³ *Ibid.*, s. 1.

⁴⁴ Lönngren, s. 36. Se även Olsson, s. 221.

⁴⁵ Lönngren, s. 27f.

Vidare menar Lönngren att fokus i *Tschandala*-forskningen tidigare legat antingen på biografisk anknytning eller på Strindbergs influenser; framförallt Nietzsches påverkan tas ofta upp, något som syns hos både Olsson och Casinge.⁴⁶ Här finns stora likheter med Lagerlöf-forskningen. Då detta är något som jag i största möjliga mån vill frånga, blir texter såsom "Ett besök hos huvudpersonen i *Tschandala*", i vilken Oscar Hedberg möter den "riktige" Jensen inte relevanta för just den här uppsatsen.⁴⁷

1.3. Syfte och frågeställning

Jag vill i denna uppsats undersöka de eventuella sambanden mellan maskulinitetsskapande, lyckat eller misslyckat, och djurblivande i *En herrgårdssägen* respektive *Tschandala*. Min tes är att precis som kvinnor har avhumaniserats genom historien, kan män som inte lever upp till de rådande maskulinitetsidealen liknas vid eller förvandlas till djur.⁴⁸

Att *Tschandala* är en uppenbart rasistisk text är något som uppmärksammats av många före mig.⁴⁹ Det är på intet sätt min intention att negligera en sådan problematik genom att istället fokusera på maskulinitet, utan snarare att lyfta ytterligare en aspekt av hur "den andre" kan gestaltas. Som jag ska återkomma till i teoriavsnittet ingår såväl etnicitet som klass i maskulinitetsbegreppet.

Jag vill betona att det inte heller är min avsikt att avslöja de båda verkens "egentliga betydelse"; min ambition är snarare att använda dem för att komma fram till något om djurtransformationer och maskulinitet, som jag tycker saknas i forskningen i nuläget.

Den övergripande frågeställningen för uppsatsen är således huruvida ett misslyckat maskulinitetsskapande kan leda till en människo-djurtransformation.

---

⁴⁶ Lönngren, s. 35.

⁴⁷ Strindberg vistades på det danska slottet Skovlyst sommaren 1888, där Ludvig Hansen (förlagan för Jensen) var föreståndare. Här skrevs, förutom *Tschandala*, *Fröken Julie*. Oscar Hedberg, *Ett besök hos huvudpersonen i "Tschandala"* [*Theodor Ludvig Hansen*], 1942.

⁴⁸ Se till exempel Lönngren, s. 116.

⁴⁹ Se exempelvis Olsson, s. 219.

1.4. Teori och metod

1.4.1. Maskulinitetsstudier

Det ena teoribenet som jag lutar mig emot är maskulinitetsstudier. Grunden till denna teoribildning ligger hos sociologen Raewyn Connell och hennes maskulinitetsmodell, bestående av fyra kategorier manligheter, som den presenterats i boken *Masculinities*. Modellen bygger på att det i en given tid och kultur finns en *hegemonisk maskulinitet*, en idealbild av mannen. Denna idealbild består av en mängd faktorer såsom klass och sexualitet; den är dock föränderlig och endast ett fåtal män lever upp till den. Den stora gruppen män återfinns istället i kategorin *delaktig maskulinitet*; detta är män som lever upp till den hegemoniska maskuliniteten i vissa fall, men inte i alla. De här männen drar dock nytta av och fortsätter att reproducera idealbilden. Den tredje kategorin är den *underordnade maskuliniteten*. De underordnade är män som inte lever upp till den hegemoniska maskuliniteten, det vanligaste förekommande exemplet i vår kultur är den homosexuelle mannen. Slutligen finns den *marginaliserade maskuliniteten*, vilken utgörs av den grupp män som överhuvudtaget inte räknas in i hierarkin, på grund av till exempel ålder eller etnicitet.⁵⁰

För en nyansering av Connells teorier hänvisas dock i uppsatsen till en del andra maskulinitetsforskare. Som Jørgen Lorentzen och Claes Ekenstam påpekar vilar Connells forskning på en angloamerikansk empiri, varför delvis andra aspekter av manlighet är mer relevanta i vår kultur. Med tanke på tiden för Lagerlöfs och Strindbergs författarskap finner jag just Lorentzen och Ekenstams (red.) *Män i Norden. Manlighet och modernitet 1840-1940* vara till stor hjälp. Trots att *Tschandala* sägs utspela sig under 1600-talet och *En herrgårdssägen* under en tidigare del av 1800-talet (ca 1830) anser jag det relevant att titta på det mansideal som fanns i Norden och Sverige då de båda texterna skrevs, en åsikt jag delar med tidigare forskning. Ulf Olsson skriver om *Tschandala* att de fantasier om sultaner och ”negrer”[sic] som Strindberg ger liv åt snarare hör hemma i 1800-talets kolonialistiska samhälle.⁵¹ Tidigare nämnda Ann-Sofie Lönnngren menar att båda tidsperspektiven – Strindbergs levnad och 1600-talet – kan vara relevanta i läsningen av novellen, särskilt ifråga om djur/människa-relationer och normativa föreställningar kring genus och sexualitet.⁵² Hon påpekar också Strindbergs vikt i det moderna genombrottet i Norden, varför det sena 1800-talets ideal bör anses relevanta.⁵³ Slutligen menar Sebastian Casinge att texten ej är en ”realistiskt genomförd historisk skildring

---

⁵⁰ R. W. Connell, *Masculinities*, andra upplagan, Cambridge: Polity Press, 2005, s.77ff.

⁵¹ Olsson, s. 239.

⁵² Lönnngren, s. 45.

⁵³ Ibid., s. 33.

av 1600-talet”⁵⁴ samt att ”[o]rdvändningar som ’en själ på det lägsta trappsteget’ samt ’en människotyp från urtiden’ känns idéhistoriskt mer som ett utslag av europeiskt sekelskifte än av det 1600-tal i vilket historien utspelas”.⁵⁵ Angående tiden i *En herrgårdssägen* skriver Sven Arne Bergmann att ”handlingens problem och konflikter visar att man nått fram till gränsen för det moderna medvetandet”.⁵⁶

Den sena 1800-talsmanlighetens olika byggstenar, som tas upp i *Män i Norden*, kommer att presenteras utförligare i de avsnitt av analysen där de behandlas.

Lorentzen och Ekenstam bidrar även ur andra aspekter till ett mer dynamiskt förhållningssätt till maskuliniteten; de menar att Connells manlighetskategorier är något statiska och vill hellre föra in ett omanlighetsbegrepp som något som hela tiden hotar den man som inte lever upp till idealbilden. Forskning visar att idén om omanlighet påverkat hur manlighet har skapats. Manlighet står inte bara i kontrast till kvinnlighet, utan även till omanlighet, där de båda ”delarna” konstituerar varandra.⁵⁷ Enligt Michael S. Kimmel definierar sig män främst i relation till andra män, inte till kvinnor. Maskulinitetsskapandet är sålunda en homosocial företeelse, något som Eve Kosofsky Sedgwick utvecklar i sin bok *Between Men. English Literature and Male Homosocial Desire*.⁵⁸ Kvinnor står, precis som de marginaliserade männen i Connells modell, utanför hierarkin, dock kan femininitet vara en negativ pol som män definierar sig mot.⁵⁹ Det homosociala begäret binder samman män och gränserna mellan erotiska och icke-erotiska känslor är skarpa och historiskt konstruerade, inte av naturen givna. Detta hör också ihop med bevarandet av heterosexualiteten som norm.⁶⁰

Omanlighetsbegreppets fördelar, menar Lorentzen och Ekenstam, ligger i att män, som grupp eller som individer, aldrig kan vara säkra i sin manlighet utan ständigt hotas att degraderas till omanlighetens kategori.⁶¹ Att män som grupp fortfarande är överordnade kvinnor gör inte manligheten mindre sårbar, snarare verkar detta faktum bidra till en strävan efter att inte hamna

---

⁵⁴ Casinge, s. 102.

⁵⁵ Ibid., s. 118.

⁵⁶ Bergmann, 1997, s. 136.

⁵⁷ Lorentzen & Ekenstam, s. 10.

⁵⁸ Eve Kosofsky Sedgwick, *Between Men. English Literature and Male Homosocial Desire*, Columbia University Press, 1985.

⁵⁹ Michael S. Kimmel, *Manhood in America. A Cultural History*, andra upplagan, New York: Oxford University Press, 2006, s. 5.

⁶⁰ Jens Liliequist, ”Sexualiteten”, *Män i Norden. Manlighet och modernitet 1840-1940*, red. Jørgen Lorentzen & Claes Ekenstam, Möklinta: Gidlund, 2006, s. 169.

⁶¹ Lorentzen & Ekenstam, s. 10.

i omanlighetsfacket.⁶² Det gäller att ständigt bevisa sitt ”könsmässiga värde” för att godkännas som man och som människa.⁶³ Här finns en tydlig maktaspekt, och Kimmel påpekar att maskulinitetsskapande bygger på en rädsla för att bli dominerad, snarare än en strävan efter att själv dominera.⁶⁴ ”Den omanlige mannen” kommer att vara viktig i min analys av såväl Gunnar Hede och Jensen som övriga män i berättelserna; som jag ska gå närmare in på i de avsnitt där det är aktuellt kan han vid 1800-talets slut vara exempelvis omoralisk, alkoholiserad, feminin eller homosexuell.⁶⁵

Omanlighetsbegreppet hör i mångt och mycket också ihop med avmaskulinisering, på så sätt att även det sistnämnda kan innebära ett hot om fall från manligheten. Avmaskulinisering kan dock också erbjuda en möjlighet att förändra könsnormer.⁶⁶

En gemensam nämnare för Connell och övriga mansforskare är att det i stor utsträckning är relationerna mellan de olika kategorierna eller grupperna av män som är viktiga att studera, vilket jag också ämnar göra i min uppsats.

1.4.2. Djurstudier

För att finna sambandet mellan maskulinitetsskapande och djurblevande använder jag mig även av djurstudier i uppsatsen. Det är ett brett forskningsfält, som ifrågasätter det västerländska moderna samhällets antropocentriska världsbild och ”undersöker relationer mellan djur och människor utifrån en rad olika discipliner.”⁶⁷ Djurstudier har influenser från såväl postmodernistisk som feministisk och postkolonial teori, i det att de alla ifrågasätter den västerländske mannen som norm och undersöker hur man kan förstå och ge röst åt ”den andre”.⁶⁸ Just detta med den västerländske mannen som idealbilden för vad en människa är blir centralt i min uppsats; häri ligger en gemensam beröringspunkt för de teorier jag använder mig av.

I min analys fokuserar jag främst på den gren av forskningen som relaterar djurstudier till genusteori, såsom Manuela Rossinis text ”’I am not an Animal! I am a Human Being! I...am...a Man!’ Is Animal to Human as Female is to Male?” vars titel kunde vara ämnad min

---

⁶² Claes Ekenstam, ”Män, manlighet och omanlighet i historien”, *Män i Norden. Manlighet och modernitet 1840-1940*, red. Jørgen Lorentzen & Claes Ekenstam, Möklinta: Gidlund, 2006, s. 42.

⁶³ Ibid., s. 47.

⁶⁴ Kimmel, , s. 4.

⁶⁵ Lorentzen & Ekenstam, s. 10.

⁶⁶ Ekenstam, s. 34.

⁶⁷ <http://www.landetsfria.se/artikel/116575> (hämtad 2016-11-29).

⁶⁸ Kari Weil, ”A report on the Animal Turn”, *Differences: A Journal of Feminist Cultural Studies*, 21:2 2010, s. 2ff.

uppsats. Rossini pekar på de likheter som finns i synen på – och behandlingen av – djur och den på exempelvis kvinnor, slavar och människor med funktionsvariationer.⁶⁹

Philip Armstrong undersöker i boken *What Animals Mean in the Fiction of Modernity* relationen mellan människa och djur i den västerländska moderniteten och sambandet mellan djur, kulturell representation och modernitet.⁷⁰ Boken har varit till stor hjälp i framförallt det inledande arbetet med uppsatsen. Också här dras paralleller mellan genus och djuriskhet, i ett kapitel om Moby Dick. Armstrong skriver att trots frånvaron av kvinnor i romanen är kvinnligheten högst närvarande. Maskulinitet och femininitet i mitten av 1800-talet och könsskillnadernas zoologi var till för att definiera varandra och naturalisera genusideologin. Detta påverkades av ett komplext samspel mellan människa och icke-människa.⁷¹ Vidare skriver Armstrong att kapten Ahabs obevekliga jakt efter valen representerar en strikt anslutning till de könade sfärer som industrialismen medförde, där en starkare polarisering mellan det aggressiva, aktiva, manliga och det passiva, feminina var nödvändig.⁷² Med Kimmels teorier om kvinnlighet – snarare än kvinnor – som en negativ pol för manligheten att definiera sig emot i åtanke, finner jag även här en koppling mellan maskulinitetsteori och djurstudier.

Armstrong menar också att såväl djur som djuriskhet varit viktiga i den moderna litteraturen, något som även Lönngren berör i sin analys av *Tschandala*,⁷³ i både *Tschandala* och i *En herrgårdssägen* finns de båda begreppen representerade. I samband med detta bör också påpekas att det finns en viss skillnad mellan animal studies och animality studies, av vilka det senare är något mer relevant för min läsning av romanerna. Animality studies har en mer antropocentrisk inriktning, som syftar till att uppmärksamma mänskliga och samhälleliga strukturer, samtidigt som den, i likhet med animal studies, vill synliggöra och intresserar sig för hur vi ser på ”riktiga” djur.⁷⁴

---

⁶⁹ Manuela Rossini, ”’I am not an animal! I am a human being! I...am...a man!’ Is animal to human as female is to male?”, *Exploring the Animal Turn*, red. Erika Andersson Cederholm; Amelie Björck; Kristina Jennbert; Ann-Sofie Lönngren, Lund: Pufendorfinstitutet, 2014, s. 113f.

⁷⁰ Philip Armstrong, *What Animals Mean in the Fiction of Modernity*, London: Routledge, 2008, s. 1.

⁷¹ Armstrong, s. 128.

⁷² Ibid., s. 130.

⁷³ Ibid., s. 5. Se även Lönngren, s. 37f.

⁷⁴ Michael Lundblad, *The Birth of a Jungle: Animality in Progressive-Era U.S. Literature and Culture*, New York: Oxford University Press, 2013, s. 12.

1.4.3. Metod

Metoden jag använder mig av kan närmast beskrivas som en tematisk studie. Detta är en litteraturvetenskaplig inriktning som fokuserar på tematiska mönster i litteraturen. Hit räknas inriktningar såsom postkoloniala studier, cultural studies och genusstudier.⁷⁵

Då texterna i mångt och mycket skiljer sig åt och delvis kräver skilda angreppssätt behandlar jag dem var för sig. I analysens första kapitel tittar jag närmare på maskulinitetsidealet i *En herrgårdssägen* ur ett antal aspekter och hur Gunnar Hede förhåller sig till detta. Därefter undersöker jag Ingrid Bergs betydelse för Hede, hur djur och djuriskhet framställs i texten, samt om det går att se ett samband mellan (o)manlighet och djurblivande.

I det andra kapitlet tar jag mig an *Tschandala* på ett liknande sätt. Den maktkamp mellan emellan som genomsyrar berättelsen gör det relevant att även studera Törners förmåga att leva upp till maskulinitetsidealen. Liksom i analysen av *En herrgårdssägen* studeras här djuren och människornas relation till dem, vilket syftar till att belysa sambandet mellan omanlighet och djuriskhet.

I det avslutande kapitlet gör jag en kort jämförelse av de båda verken, vilken ligger till grund för något slags slutsats i frågan. Här utvärderar jag även hur väl teorierna lämpade sig för analysen.

---

⁷⁵ Katarina Bernhardsson, *Litterära besvär. Skildringar av sjukdom i samtida svensk prosa*, diss. Lund: Ellerström, 2010, s. 20f.

2. Analys

2.1. *En herrgårdssägen*

I följande kapitel försöker jag få syn på vilka maskulinitetsideal som finns i Lagerlöfs berättelse, samt hur dessa korrelerar med de för tiden rådande idealen. Framförallt är det hur Gunnar Hede passar in i dessa mallar som ligger i fokus för analysen, men även andra mäns maskulinitetsskapande och hur dessa förhåller sig till Hede är väsentligt att undersöka, med tanke på maskulinitetsteorins betonande av manlighet som en homosocial företeelse. För att kopplingen mellan maskulinitetsskapandet och Hedes förvandling ska bli tydlig studerar jag också hur djur och djuriskhet framställs i texten.

2.1.1. Studenten som idealbild

Det var en skön höstdag mot slutet av 1830-talet. På den tiden fanns i Uppsala ett högt, gult tvåvåningshus, som stod underligt ensamt på en liten äng, långt borta i en utkant av staden.[...]

I ett rum innanför ett av dessa inramade fönster satt en student och drack sitt morgonkaffe. Han var en lång, vacker karl med ett fint utseende. Håret bar han högt uppstruket ur pannan, det krusade sig vackert, och en lugg ville beständigt välta ner mot ögonen. Han var klädd i en bekväm och ledig dräkt, men var rätt elegant.⁷⁶

Så inleds Selma Lagerlöfs *En herrgårdssägen*, med en beskrivning av Gunnar Hede i rollen som studenten. Det är, som vi ser, en ståtlig karl och ska vi tro Franzéns tankar om goda och onda i Lagerlöfs fiktiva värld, är det bakåtstrukna håret ett tecken på att mannen i beskrivningen tillhör den goda sorten.⁷⁷ Historikern George L. Mosse menar också att för den moderna maskuliniteten fanns ett ideal gällande utseendet, där ett skönt yttre representerade ett

---

⁷⁶ Selma Lagerlöf, *En herrgårdssägen*, Stockholm: Bonnier, 1939, s. 3. I fortsättningen sker referenser till verket genom initialerna SL och sidhänvisning inom parentes.

⁷⁷ Franzén, s. 66.

liknande inre.⁷⁸ Denna idealbild av studenten följer oss sedan genom berättelsen, i första hand genom Ingrid Bergs drömsyner.

Det första mötet mellan Ingrid och studenten äger rum tidigt i romanen. Ingrid är då i sällskap med ett kringresande cirkussällskap lett av konstnärsparet Blomgren, vilka anser henne vara ett omöjligt fall för konsten. Studenten försvarar Ingrid med orden att hon bara ska ”ha ögon och leende för en, skulle spara dem för en enda, och denne ende skulle inte övergiva henne, utan skänka henne ett skyddat hem, så länge han levde” (SL, 14). Här finns en antydning om såväl den heterosexuella kärlekens betydelse i verket, som de mans- och kvinnoroller som då var, och i viss mån fortfarande är, de ideala. Vi förstår att mannen ska skydda kvinnan, vilket studenten också gör genom detta försvarstal, och att kvinnan bara ska ha ögon för en enda, vilket också det blir en sanning; efter detta finns han ständigt i Ingrids tankar under de år som de är ifrån varandra. Framförallt efter att de mötts igen, han oigenkännlig i Getabockens gestalt, förekommer han i hennes drömmar, det är ”alltid [han], som kommer och hjälper [henne]” (SL, 46). Han säger till henne att ”[d]et vet du väl. Jag lyfter dig ur graven, jag bär dig på mina axlar, jag spelar dig till ro. Det är alltid jag” (ibid.). Det vi ser här är ingenting mindre än den starke mannen, som räddar flickan. Även fortsättningsvis finns han med som en skyddande drömgestalt; när Ingrid tillsammans med mor Anna Stina beger sig till Munkhyttan går han bredvid henne, gör henne lugn och trygg (SL, 51).

Att det är just ”studenten” som är Ingrids idealman bekräftas vid flera tillfällen av den besvikelse hon upplever när han visar sig vara någon annan. I Anna Stinas stuga, dit Getabocken har burit henne efter att ha räddat henne ur graven, hör hon dennes fiolspel och hoppas att det ska vara studenten; när hon inser att så inte är fallet lägger hon ”sig ner igen med en suck” (SL, 45). Senare, när hon efter en tid på Munkhyttan förstår att studenten och sonen på gården är samma person, ser hon mycket fram emot hans återkomst. Han visar sig då – återigen – vara Getabocken, och inte alls den idealiserade studenten, och – återigen – uppstår besvikelse: ”Den där Getabocken, han var unga herrn. [...] Å, vad detta var bittert! Om hon bara aldrig hade väntat honom!” (SL, 59).

Näslund beskriver studenten som en dröm- eller fantasigestalt, och drar paralleller till Lagerlöfs biografi över Zacharias Topelius och den kvinna Lagerlöf där menar att Topelius skapat sig – en underskön och ouppnåelig figur.⁷⁹ Detta liknar den hegemoniska maskulinitet

---

⁷⁸ George L. Mosse, *The Image of Man. The Creation of Modern Masculinity*, New York: Oxford University Press, 1996, s. 5.

⁷⁹ Näslund, s. 52. Se även Selma Lagerlöf, *Zachris Topelius: utveckling och mognad*, Stockholm: Bonnier, 1924, s. 268.

Connell beskriver – en idealbild som få kan leva upp till, även om denna idealbild snarare är skapad av sociala strukturer än av drömmar.⁸⁰

Det bör här påpekas att jag i läsningen av *En herrgårdssägen* framförallt ser studenten som en symbol för bildning. Jens Liliequist belyser i sin text ”Sexualiteten” att i den homogent manliga studentmiljö Uppsala erbjöd fanns ett idealiserande av prostitution; att ”gå till flickor” var ett sätt att befästa den manliga gemenskapen.⁸¹ Då Hedes aktiviteter vid universitetet, vid sidan av umgänge med kamraten Gunnar Ålin och fiolspel, är okända för läsaren har jag valt att inte följa Liliequists tankegångar i detta avseende. Den student Ingrid idealiserat menar jag snarare vara en bildad, vacker man. Student- och bildningsidealen används sålunda som synonyma begrepp här.

Ytterligare ett tecken på att detta ideal är viktigt för maskulinitetsskapandet i *En herrgårdssägen* ser vi i den scen som utspelar sig vid skridskoisen när Hede börjar bli sig själv igen. Han blir, efter att ha suttit på en sten och betraktat Munkhyttan, mer en man än ett djur och när han talar till Ingrid igen gör han det ”med en bildad mans röst, nästan utan att bryta på dalmål” (SL, 73).

Men precis som att studentidealet introduceras redan på berättelsens första sida, görs också redan här en antydning till att Hede inte helt lever upp till detta ideal. Efter beskrivningen av hans vackra utseende får vi veta att ”[h]an hade det fint i sitt rum, där fanns en god soffa och stoppade stolar, stort skrivbord och präktiga bokhyllor, men nästan inga böcker” (SL, 3). Böcker torde allmänt kunna ses som en symbol för bildning och således är bristen på desamma ett tecken på ett misslyckande i detta avseende.

Snart bekräftar också studiekamraten Gustav Ålin Hedes misslyckande. ”De säger, att du knappast har öppnat en bok på de fyra terminerna, som du har legat här vid akademien”, säger han till Hede (SL, 4). Ålin har kommit med nyheterna om det hotade Munkhyttan, som dock kan räddas om Hede blir en flitig student. Ålin säger till kamraten att ”[d]u begriper nog, Hede, att ingenting är förlorat, bara du arbetar. Med ditt huvud kan du vara färdig med graden på en sju, åtta terminer” (SL, 6). Denna konversation bevisar också att det är själva studierna – bildningen – som är det viktiga, inte den av Liliequist beskrivna andra sidan av studentidealet.

---

⁸⁰ Connell, s. 77f.

⁸¹ Liliequist, s. 185.

2.1.2. Gunnar Hede kontra Gustav Ålin

När Gustav Ålin gör entré i berättelsen beskrivs han som en kontrast mot Hede: ”Det var en av helt annat slag, en liten, skulderbred karl, satt och stark, ful, med stort ansikte, tunt hår och grov hy.” (SL, 3) Männens speglas här mot varandra, ett tydligt exempel på den homosociala aspekten av maskulinitetsskapande som exempelvis Kimmel talar om; män definierar sig i relation till varandra, och som Karlsson påpekar ”utgör [Ålin] en inledande fond mot vilken Gunnar träder fram som en radikalt motsatt personlighet”.⁸² Ålin framstår i förstone som det sämre exemplaret av de båda, men det framgår snart att inte heller Hede helt lever upp till maskulinitetsidealet, delvis på grund av de misslyckade studieresultaten.

Om scenen som sedan följer, där Ålin försöker övertala Hede att ta sina studier på allvar, skriver Bergmann att ”[d]ialogen mellan Hede och Ålin [alltmer har] tagit formen av en kraftmätning. Inför Ålins myndiga uppträdande, i en position som väsentligen sammanfaller med den döde faderns, tycks Hede besinna sig och rentav böja sig för den andres auktoritet”.⁸³ Denna maktkamp indikerar att båda männen löper risk för att hamna i den omanlighetskategori Lorentzen och Ekenstam talar om. Och som också Bergmann uppmärksammar, är Hede den som ”förlorar”, den som, med Kimmels ord, blir dominerad.

Anledningen till att Ålin känner ett behov av denna maktkamp, bör inte bara vara hans mindre tilltalande utseende; enligt Franzéns och Mosses tankar skulle han, med sin grova och fula framtoning, tillhöra de ”dåliga” människorna eller männen. Men som bland andra Connell påpekar, är klass en viktig aspekt för den hegemoniska maskuliniteten; Ålins manlighet är också hotad på grund av den i relation till Hede lägre sociala ställning han har befunnit sig i tidigare i livet.⁸⁴ Han tror att Hede tänker att ”[d]en där Gustav Ålin, som är son till en av mina torpare, tycker nu, att han blivit sådan *karl*, att han vill mästra mig” (SL, 3f, min kursivering). Ålin tycks här uttrycka en rädsla för att Hede löper risken att bli dominerad, en rädsla som troligtvis grundar sig i hans egen sköra maskulinitet. Han har i läsarens ögon övertaget i den aktuella situationen, men är inte säker eller övertygande i den maktposition han innehar, vilket kommer till uttryck genom att han sitter ”tung och trög framför Hede och återtog för varje ögonblick alltmer av sitt bondsätt, som om detta kunde hjälpa honom ur förlägenheten” (SL, 4). Det framkommer att Ålin har fått möjlighet att studera på grund av Hedes far, och på så vis tagit sig uppåt i den sociala hierarkin. Jag har tidigare visat att bildning är viktigt för

---

⁸² Karlsson, s. 62.

⁸³ Bergmann, 1997, s. 166.

⁸⁴ Connell, s. 75.

mansidealet och som student kan nu Ålin hävda sig bättre. Nu är han den som talar om att Hede inte lyckas som student, samt att Munkhyttan är hotad.

Det råder även konkurrens om Hedes fästmö männen emellan. I sina övertalningsförsök berättar Ålin att han mött fästmön och påstår sedan att Hede behöver vinna tillbaka sin gård – och därmed sin manlighet – för han ”vill inte möta henne om några år med tillspetsade drag och djupa rynkor omkring munnen...” (SL, 7). Det kan tyckas som att Ålin har Hedes och dennes fästmöes lycka för ögonen, men strax förändras detta, ty ”Gunnar Hede hade redan förstått, att Ålin tyckte om hans fästmö”(ibid.), ett faktum som snarare kan ses som ett tecken på att Ålin i själva verket vill få kamraten att misslyckas. Den namnlösa fästmön kan här ses som den valuta i form av kvinnor som män använder sig av för att hävda sig gentemot varandra, något som Kimmel också tar upp.⁸⁵ Situationen som refereras till är också ett exempel på de erotiska trianglar som Sedgwick menar är en byggsten i det homosociala begäret män emellan. Sedgwick skriver att ”the bond that links the two rivals is as intense and potent as the bond that links either of the rivals to the beloved”.⁸⁶ Att Hedes fästmö är intressant för Ålin kan alltså förklaras med att den åtrådda är utvald på grund av hennes samhörighet med rivalen, inte baserat på hennes egna kvaliteter.⁸⁷

Som sista åtgärd för att Hede ska kunna studera, vilket i förlängningen ska rädda Munkhyttan, tar Ålin hans fiol ifrån honom och låser in honom på kammaren. Att Ålin inte känner sig säker i sin roll gentemot Hede märks i att ”[h]an bad och bad, men Hede stred emot. Han ville inte underkasta sig något så löjligt som arrest på sitt rum. Ålin blev blossande röd” (SL, 7). Även här kan en parallell dras till Kimmels tankar om att till varje pris undvika att bli dominerad, vad gäller båda männen. Att bli inlåst kan även liknas vid att behandlas som ett djur; det är alltså möjligt att redan här ana det samband mellan omanlighet och djuriskhet vilket jag återkommer till senare i analysen.

Strax efter att Hede blivit fast på sitt rum står det dock klart att han ”inte [kan] tänka utan fiolen” (SL, 8). För att lyckas med studierna bör han kunna tänka; på sätt och vis är alltså Ålin anledningen till att Hede misslyckas, vilket blir resultatet av beslagtagandet av fiolen. I likhet med den tidigare nämnda relationen till fästmön tycks Ålin vilja Hede väl, men i och med det motsatta resultatet klarar sig Ålin själv från risken att bli omanlig.

---

⁸⁵ Kimmel, s. 5.

⁸⁶ Sedgwick, s. 21.

⁸⁷ Ibid.

När Ålin lämnat Hede blir denne ”rädd för att han skulle komma att slå honom, då han återvände” (SL, 8). Det här är ett av de sällsynta tillfällena då våld nämns i berättelsen; det är annars vanligt förekommande i fin de siècle- kulturen i Norden med män som löser konflikter med våld för att upprätthålla manligheten.⁸⁸ Knut Kolnar skriver att våld är en kreativ funktion, som tjänar till att ta tillbaka och upprätthålla den kränkta manligheten, vilket Hede uppenbarligen borde ha en önskan om att göra här.⁸⁹ Då våldet är ett ovanligt inslag i *En herrgårdssägen*, ska jag inte uppehålla mig vid fenomenet här. Det finns dock all anledning att återkomma till det i *Tschandala*-analysen.

Den konkurrens eller maktkamp som här beskrivits tycks synnerligen viktig för Ålin att gå segrande ur. Detta kan förklaras med att han lever upp till idealet i vissa aspekter och mindre bra i andra; han är en representant för den delaktiga maskuliniteten, någon som drar nytta av hegemonin, för att tala med Connell. Hotet att räknas som omanlig är ständigt närvarande, framförallt genom hans härkomst. Vad beträffar Hede menar Karlsson att han är en motsats till mansidealet; ”[i] samtalet framstår Gunnar som labil, han ter sig splittrad och handlingsförlamad, som raka motsatsen till det mansideal av potent aktivitet och rationalitet som präglade både tiden för romanens handling och förra sekelskiftet.”⁹⁰ Det är, tycks Karlsson mena, framförallt Hedes personlighet som inte stämmer överens med idealet. Jag vill påstå att han, i likhet med Ålin, lyckas i maskulinitetsskapandet i några fall, men långt ifrån alla. Dock verkar han inte lika angelägen som Ålin att vinna själva kraftmätningen; han gör visst motstånd, men sedan ”rörde [det] honom djupt, att denne ändå ville rädda honom” (SL, 7).

2.1.3. Medborgaren – en man med egendom

Som vi såg i avsnittet ovan är det budskapet om att Munkhyttan måste räddas som Ålin kommer till Hede med i berättelsens början. ”[V]ad du inte vet, ” säger han till Hede, ”är, att det är alldeles slut med Munkhyttan” (SL, 5).

Egendomen är mycket viktig för manligheten i 1800-talets slutskede; medborgaren är en man med egendom, och manlighet och medborgare är i princip synonyma.⁹¹ Medborgarbegreppet hänger ihop med de europeiska nationalstater som växer fram under 1800-talet och en god

---

⁸⁸ Knut Kolnar, ”Volden”, *Män i Norden. Manlighet och modernitet 1840-1940*, red. Jørgen Lorentzen och Claes Ekenstam, Möklinta: Gidlund, 2006, s. 210.

⁸⁹ Kolnar, s. 209.

⁹⁰ Karlsson, s. 58.

⁹¹ Lorentzen och Ekenstam, s. 11ff.

medborgare är betydelsefull för hela nationens väl och ve.⁹² Att gården är viktig för den manliga protagonisten i *En herrgårdssägen* blir uppenbart för läsaren, då ”särskilt Gunnar Hede var så fästad vid egendomen, att man sade om honom, att det var orätt att säga, att han ägde en gård. Det var tvärtom så, att det var ett gammalt ställe i Västerdalarna, som ägde Gunnar Hede” (SL, 16). Franzén skriver om hur gården eller hembygden ofta är viktig för en människas identitet i Lagerlöfs värld, ”förlorar hon den riskerar hon att förlora fotfästet i tillvaron”.⁹³ Då identiteten är förknippad med könstillhörigheten, skulle alltså Munkhyttan utifrån detta resonemang vara av yttersta vikt för Gunnar Hedes maskulinitet. Således kan det faktum att gården är hotad läsas som att även manligheten behöver räddas. Att det är gården som ”äger” Hede och inte tvärtom antyder också att hans maskulinitet är diskutabel.

Under den tidigare nämnda skridskoturen med Ingrid sätter sig Hede på en sten och ser på gården, och i den stunden blir han mer sig själv än på länge (SL, 71). Näslund menar att det är betraktandet av Munkhyttan som räddar Hede ifrån vansinnet.⁹⁴ Ett sammanförande av Franzéns, Näslunds och Lorentzen och Ekenstams resonemang säger oss sålunda att egendomen är så nära förbunden med Hedes manlighet/mänsklighet att han, med hjälp av synen av Munkhyttan, upphör att ”vara” ett djur. Efter skridskoturen är han nästan en man/människa igen, ”han hade återtagit herremans skick och herremans vanor” (SL, 77).

Som tidigare nämnts tar Ålin Hedes fiol ifrån honom och trots all smärta detta åsamkar Hede väger Munkhyttans framtid tyngre; han ”tycker mer om [s]itt hem än [s]in fiol” (SL, 6). Men strax efter att Ålin lämnat Hede rymmer den sistnämnde ut genom fönstret och möter då paret Blomgren och resten av cirkussällskapet. Han får nu spela på den blinde mannens – Ingrids morfar – fiol och den säger honom ”att det ligger lycka i att strida och erövra.[...]Hede spelade mod och hopp för sig själv” (SL, 10). Nu tycks det som om det är fiolen och inte studierna, som skulle kunna rädda gården; ”[i] vilket ögonblick som helst kunde han ta sitt rike i besittning.[...]Så skulle han dra världen runt och spela in pengar, ära, ryktbarhet.” (SL, 11) I och med att Ålin tar fiolen ifrån honom hindrar han inte bara Hede från att studera, utan också från att intjäna de pengar som skulle kunna rädda Munkhyttan.

Fiolen, liksom Ingrids gitarrspel, är också delaktig i Hedes tillfrisknande (SL, 93f). Men där det går att se ett tydligt samband mellan såväl den heterosexuella kärlekens som egendomens betydelse för Hedes återkomst till människorna och manligheten, pekar fiolen snarare åt ett

---

⁹² Lorentzen och Ekenstam, s. 11ff.

⁹³ Franzén, s. 67.

⁹⁴ Näslund, s. 85.

annat håll. Konstnären personifierar inte det för tiden manliga idealet, men det verkar vara Hedes ”rätta jag”:

Om han inte hade gjort sig till slav av ett stort, gammalt blåsut till manbyggnad och av några tunnland åker och skog och av några förvuxna äppelträd, hade han väl fortsatt sina studier eller än bättre givit sig ut att studera musik, vilket nog tycktes vara hans rätta kallelse här i världen.
(SL, 16)

Fiolens och musikens betydelse i texten kan enligt mig läsas som en, medveten eller omedveten, kritik mot maskulinitetsidealet, eller kanske snarare mot samhällsnormer i stort. Om Hede fick ägna sig åt sin ”rätta kallelse” – att spela fiol – skulle han vara en lycklig människa och trots brister i manligheten kanske även kunna rädda sitt hem. Fiolspelet skulle helt enkelt kunna ses som ett försök till en så kallad positiv avmaskulinisering. Som Ekenstam – med hänvisning till Lorentzen – skriver, representeras denna aspekt av avmaskulinisering av män som ”önskar att distansera sig från sin etablerade, ofta patriarkala, manlighet, för att komma närmare livet”.⁹⁵ Citatet på ovan antyder också att Hedes samhörighet med Munkhyttan – en symbol för maskulinitetsidealet – hindrar honom från att bli sitt riktiga jag. Som Ekenstam uppmärksammar tillåter inte alltid tidsandan en förändring av manligheten, varför ett eventuellt försök till positiv avmaskulinisering snarare leder till en negativ sådan.⁹⁶ Det är detta som händer Hede; tiden och omgivningen är inte mogen för ett ifrågasättande av maskulinitetsidealet, utan gör honom istället omanlig och så småningom djurlik.

Gården förs på tal tidigt i romanen och fortsätter sedan att spela en betydelsefull roll berättelsen igenom; Edström går så långt som till att mena att Munkhyttan är romanens egentliga huvudperson.⁹⁷ Bergmann håller dock inte med om detta resonemang om gården som central symbol, utan menar att berättelsen lämnar Munkhyttan och också varslar om den risk det innebär för Hede att hänga fast vid densamma.⁹⁸ ”Som symboler är Munkhyttan och fiolen inte bara underkastade begränsningar utan framstår till sist som *uttryck* för begränsningen”, skriver Bergmann.⁹⁹ Till skillnad från Bergmann anser jag att gården och fiolen har olika betydelser i relation till manlighetsidealet. Det går uppenbarligen att tolka Munkhyttans betydelse på flera

---

⁹⁵ Ekenstam, s. 34.

⁹⁶ Ibid.

⁹⁷ Edström, 1986, s. 239.

⁹⁸ Bergmann, 1997, s. 316.

⁹⁹ Ibid., s. 317. Kursivering i originalet.

sätt, för Franzén är den dubbel; han skriver att ”det hot [mot kärlek och konstnärskap] hembygden utgjort visar sig även vara räddningen av desamma.”¹⁰⁰

Oavsett om Bergmanns eller Edströms tolkning är den mest riktiga, vill jag hävda att Munkhyttan blir viktig för Hedes maskulinitetsskapande. Detta beror till viss del på att gården också hör nära ihop med Hedes farfar, som är den som en gång förvärvat densamma. Om honom får vi veta att

[ä]ven då han var död, hängde säcken och fiolen kvar på samma plats. Och varje gång de sågo dem, fylldes gubbens son och sonson av tacksamhet. Det var de där fattiga verktygen, som hade skapat Munkhyttan, och Munkhyttan var det bästa i världen (SL, 16).

Farfadern har varit lika tätt förknippad med gården som Hede är nu, men på ett betydligt mer lyckosamt sätt. Under de få sidor han nämns framstår farfadern som en bild av idealmannen, både som medborgare – ägare av egendom – och som potentiell äkta man. I socknen runt Munkhyttan berättas om

fattiga bonddrängar och bondflickor, som hade dragit ut med en säck kramvaror på ryggen och kommit hem åkande i guldkaret med vagnslådorna fyllda av pengar. En av de allra yppersta av sägnerna var den om Hedes farfar[...]. All köpenskap hade gått under skämt och spel, och så väl hade den gått, att han till sist kunnat köpa Munkhyttan med gruva och hytta av den utfattiga brukspatronen, som då ägde stället. Så hade han blivit en herreman, och brukspatronens vackra dotter hade gift sig med honom (SL, 15).

Som Karlsson belyser blir Hedes avvikelse från mansidealet tydligare genom kontrasten mot övriga män i berättelsen, där farfadern är en av dem.¹⁰¹ Hede försöker följa i farfaderns spår när han ger sig ut som gårdfarihandlare, men misslyckas skändligen och getterna dör i snöstormen. Han är på väg att bli tokig (eller djurisk) efter detta, men

[d]et är dock inte sagt, att det hade gått så illa med honom, om han inte, då allt var slut däruppe i skogen, hade rest för att besöka en, som han höll mycket kär. Det var inte hans mor, utan hans fästmö.[...]han ville höra henne säga, att hon älskade honom lika högt trots hans olycka[...]

Hon hade kanske också förmått detta, men hon ville inte. Hon hade varit missnöjd allaredan därmed, att han gick omkring med kramsäcken och såg ut som en bonde. Hon tyckte, att det fördenskull var svårt att tycka om honom som förut. Nu, när hon fick höra, att han skulle fortsätta med detta i många år ännu, sade hon, att hon inte längre kunde vänta på honom. Och då förlorade Hede nära nog sitt förstånd (SL, 18f.).

---

¹⁰⁰ Franzén, s. 67f.

¹⁰¹ Karlsson, s. 62.

Hede misslyckas, som vi ser, med att leva upp till den man fästmän vill ha och nu sker den slutgiltiga förvandlingen till Getabocken. Bergmann diskuterar varför såväl fästmän som modern försöker få Hede att inte försöka rädda gården; är det för att de tror att han inte ska klara av uppgiften eller för att han sänker sig under sitt stånd?¹⁰² De båda kvinnorna ser Hedes misslyckande framför sig, antingen genom att han inte lever upp till det mansideal som farfadern och i viss mån även fadern personifierar, eller genom att han inte lever upp till det samhällseliga mansidealet, där klassaspekten som tidigare nämnts är av stor vikt. I båda fallen riskerar alltså Hede att bli ”omanlig”. Som Karlsson påpekar misslyckas Hede i sin mansroll nu dubbelt, ”i yrkesrollen – studierna och försöket att uppfylla det äldre hjälteaktiga mansideal farfadern representerar – och i förhållandet med fästmän.”¹⁰³

Fästmän, tidigare som Ålin och Hedes konkurrensobjekt och nu som den Hede vill bli bekräftad av, utgör ett av tecknen på att den heterosexuella kärleken är en viktig byggsten för manligheten i *En herrgårdssägen*, något som också stämmer väl in i tidsandan. Som nämndes i inledningen var tiden kring sekelskiftet 1900 en brytningstid då heteronormativiteten fick fäste.¹⁰⁴ Liliequist skriver att det ultimata målet för den manliga karaktären var äktenskapet och kärleken till en kvinna.¹⁰⁵ När Ålin tar upp Hedes fästman som argument för att ägna sig åt studierna antyder han att Hede har misslyckats, eller åtminstone kommer att misslyckas, som man i det heteronormativa samhällets ögon. Efter att ha berättat om sitt möte med fästmän säger han: ”Å ja, jag visste ju, att det inte skulle bli något av dig, om du fortsatte så, som du har börjat.” (SL, 7)

Övriga representanter för heteronormativiteten är Ingridis väninna Karin Landberg och hennes fästman Olof, paret Blomgren samt, förstås, Ingrid själv. Det som slutligen räddar mannen tillbaka från djuriskheten är som bekant flickans kyss och kärlek (SL, 100).

Heterosexualiteten är förstås även viktig som en motsats till homosexualiteten för att undvika omanlighet; den omanlige mannen, som Lorentzen och Ekenstam talar om, kunde exempelvis vara homosexuell.¹⁰⁶ Att gifta sig med en kvinna, såsom Olof gör, är sålunda ett säkert sätt att undvika omanlighet.

---

¹⁰² Bergmann, 1997, s. 183.

¹⁰³ Karlsson, s. 60.

¹⁰⁴ Liliequist, s. 206.

¹⁰⁵ Ibid., s. 178.

¹⁰⁶ Se exempelvis Ekenstam, s. 34

2.1.4. Ingrid Berg

Mellan Ingrid Berg och Gunnar Hede finns inte det hot eller den konkurrens som enligt exempelvis Kimmel råder i relationer mellan män och som i *En herrgårdssägen* framförallt exemplifieras av relationen mellan Ålin och Hede. Dock är maskulinitetsskapandet viktigt även i den här relationen, vilket synliggörs främst genom Ingrids skilda förhållningssätt till Hede beroende på om han är studenten eller Getabocken.

Under Ingrids första dag på Munkhyttan försvarar hon Getabocken, som har räddat henne tillbaka till livet. ”Å nej, han var inte farlig alls. Inte var han tokig.[...]Han var endast förskrämd”, säger hon i samtal med Hedes mor, bergsråddinnan (SL, 53). På den senares vidare frågor om sonen och huruvida han gjort sig till åtlöje – ”hade hon inte skrattat åt honom, och tyckte hon inte att han såg förfärlig ut, han Getabocken?” – svarar hon nekande och ”att hon [inte skrattade] åt olyckliga” (SL, 54f.).

Denna konversation äger dock rum innan Ingrid blir besviken över att det inte är studenten som ska komma hem till Munkhyttan. Getabocken har ingenting att göra med den idealbild av mannen som hon bär i sitt minne. Han är inte riktigt en man/människa.

När så unge herrn återvänder och visar sig vara just Getabocken förändras situationen:

Ingrid visste, att både bergsråddinnan och jungfru Stava väntade av henne, att hon skulle göra något för Hede, att hon åtminstone skulle söka förmå honom att stanna hemma. Och hon grämde sig över att det hade blivit henne omöjligt att göra vad de önskade. Hon var förtvivlad över den maktlöshet, som hade sjunkit över henne, sedan hennes förhoppningar hade fallit. (SL, 60)

Som läsaren redan fått antydningar om, genom gravscenen med ängeln på kistkanten i berättelsens början, är Ingrid den som ska rädda Hede från djuren och djuriskheten. Men som vi ser i citatet ovan är hon oförmögen till detta på grund av att han inte är studenten, den idealbild av mannen hon gått och hoppats på att få möta igen; ”[h]on hatar honom, därför att han inte är det han skulle vara” (SL, 64).

Efter en tid tillsammans går det till slut upp för Ingrid att de alla är samma person – Getabocken, unge herrn och hennes student – och då förändras förutsättningarna återigen, för ”[a]lltsedan Ingrid hade känt igen Gunnar Hede i den galne, hade hon inte tanke på annat än att bota honom” (SL, 69). Djuret måste bli en man – hennes student – igen.

2.1.5. Fru Sorg och de hotfulla djuren

Den första närmare kontakt vi som läsare får med icke-mänskliga varelser är genom episoden med getterna, vilka Hede ska använda sig av för att rädda såväl Munkhyttan som sin heder. Genom att driva djurflocken genom snöstormen ska han bevisa sin manlighet, såsom den förkroppsligats av farfadern. Skillnaden mellan djur och man/människa tar sig här uttryck i vem som har makten och vem som förlitar sig på vem. Bergmann skriver att "[i]ngenting tyder på att getterna lider av Hedes våld, de varken skyr eller fruktar honom. Tvärtom markerar de en obegränsad tillit, som drar honom in i själva dödsarbetet."¹⁰⁷ Om vi tänker på den maktaspekt som finns i maskulinitetsskapandet är getterna här ett tecken på att de som står utanför den manliga/mänskliga hierarkin aldrig har möjlighet att vara i maktposition, att dominera, och därför finner sig i situationen och litar på mannen.

Men Hede misslyckas i sitt företag och getterna fryser ihjäl, slickande sin herres händer. "Slickandet", skriver Bergmann, "en outhärdligt intim form av kontakt, upphäver gränsen mellan tecken och betecknad, djur och människa, levande och döende."¹⁰⁸ I och med att getterna dör påbörjas, som vi tidigare sett, Hedes förvandling till Getabocken. Med start i detta skeende förflyttar sig också makten, som även Bergmann påpekar, från mannen till djuren,¹⁰⁹ och nu blir djur också något hotfullt för Gunnar Hede. Han har mer eller mindre själv blivit ett och står inte längre över dem i hierarkin. Han har blivit omanlig och kan domineras, för att tala med Kimmel.

Rädslan för djuren är sedan ett tydligt motiv genom berättelsen. En av de första situationer vi får uppleva denna rädsla är när Hede ska gå förbi hästarna som står uppställda på vägen framför kyrkogården:

Alla hästarna stodo med huvudet djupt nere i höbuntar och havrepåsar[...]Det var inte tal om att de kunde göra karlen något ont, men han hade sin egen tanke om vådan av att gå förbi en sådan lång rad med djur.

Två, tre gånger försökte han gå, men modet brast honom, så att han måste vända. (SL, 26)

Hede är egentligen "inte rädd för andra djur än getter, och för hästar och hundar och kattor skulle han inte alls ha varit rädd, om han endast hade kunnat bli säker på att de inte voro några slags omskapade getter" (SL, 26f.). Att även små djur är skrämmande bevisas dock inte långt

---

¹⁰⁷ Bergmann, 1997, s. 189.

¹⁰⁸ Ibid., s. 190.

¹⁰⁹ Ibid., s. 204.

senare, när Hede på uppmaning av Ingrid burit henne i sin säck till mor Anna Stinas stuga. Ingrid går in, men ”[d]alkarlen satt utanför på stenhällen, han ville inte gärna gå in i stugan för kattens skull” (SL, 45).

Även för Ingrid tycks djur vid första anblicken ha en hotfull karaktär, om än inte i samma utsträckning som för Hede. Detta framkommer bland annat genom de syner hon har när hon ligger i kistan, skendöd:

[M]en då hon såg bättre efter, var det djur, ofantliga levande vidunder med mäktiga klor och stora, tandfyllda gap, som lågo på sanden och lurade på rov. Och mellan dessa förfärliga djur kom studenten vandrande, han gick där sorglös, utan att ana, att gestalterna omkring honom voro levande. (SL, 23)

Bergmann skriver om dessa hotfulla djur att de inte tycks ”tillhöra vår fauna utan snarare vara vilddjur av arkaisk eller symbolisk natur”¹¹⁰ och Edström menar att öken och vilda djur är det mest hotfulla i Lagerlöfs symboliska värld.¹¹¹ De båda uppmärksammar också att andra djur med negativa konnotationer är de ovan nämnda getterna i skogen och fru Sorg.¹¹²

Denna kusliga figur råkar Ingrid efter en tids vistelse på Munkhyttan. Det är, precis som med de ovannämnda vidundren, genom en drömsyn hon kommer in i ett mycket mörkt och hotfullt rum:

Men när hon såg bättre efter, var inte rummet svartmålat, inte heller överdraget med svart tyg, utan det var så mörkt därför, att över tak och vägg hängde flädermus vid flädermus, hela rummet var inte annat än ett stort läderlappsbo.[...]

Men hon själv greps av sådan fasa vid denna syn, att hon började rysa och darra. Det var förfärligt med denna massa av djur (SL, 61).

Det här rummet visar sig vara tillägnat fru Sorg, för som jungfru Stava berättar ”finns [det inte] en gammal herrgård här i landet, där det inte lämnas ett rum till flädermössen” och ”[d]e där läderlapparna är fru Sorgs fåglar, och hon har befallt oss att ta emot dem här” (SL, 61). Frågan om hur vi ska förstå fru Sorg har både Bergmann och Näslund (och fler med dem) behandlat. Bergmann diskuterar om man ska se henne som en symbolisk eller allegorisk gestalt och påpekar att många ser henne som det senare.¹¹³ Näslund ger henne en symbolisk betydelse; hon

---

¹¹⁰ Bergmann, 1997, s. 226.

¹¹¹ Edström, 1986, s. 245.

¹¹² Ibid., s. 245.

¹¹³ Sven Arne Bergmann, ”Fru Sorg – en symbolisk eller allegorisk gestalt?”, *Återkommande mönster i Selma Lagerlöfs författarskap*, red. Maria Nikolajeva, Sunne: Selma Lagerlöf-sällskapet, 1995, s. 41.

hänvisar dock också till Berendsohn som kallat figuren ”ett mytiskt väsen, som får ett skräckinjagande drag av verklighet över sig.”¹¹⁴ Jag vill påstå att även om Ingrids möte med såväl fladdermössen som fru Sorg mer eller mindre är en dröm, är djuren högst verkliga och så även deras härskarinna. Här är det dock på sin plats att dra sig till minnes djurets plats i animality studies; fru Sorg är ”inte en människa. Hon [är] bara är ett djur” (SL, 64), men hennes existens i verket vill jag använda för att förstå något om de mänskliga relationerna. Fru Sorgs relation till Munkhyttan, ”som skall översvämmas av de svarta fåglarna så att till sist allt mänskligt liv är utrotat”,¹¹⁵ blir här viktig. Munkhyttan är, som jag visade tidigare, sammankopplad med Hedes maskulinitet, varför fru Sorg utgör ett hot även mot denna. Då mannen står för den mänskliga normen, kan ”allt mänskligt liv” också läsas som ”allt manligt liv”.

Icke-mänskliga djur tycks alltså ha en hotfull karaktär för såväl Ingrid som för Getabocken, men inte för den friske Gunnar Hede. Som nyss nämndes har den västerländske mannen länge stått för det neutralt mänskliga, varför såväl kvinnor som djur blir något avvikande.¹¹⁶ Nu är frågan om även en omanlig man kan ses som mer eller mindre likställd med ett djur; i likhet med kvinnan har han inte makten över dem, vilket vi såg exempel på i såväl relationen mellan Hede och getterna som i fru Sorgs härskande över Munkhyttan. Enligt Ekenstam är dock inte omanlig och kvinnlig helt synonyma begrepp.¹¹⁷ Kvinnor står utanför hierarkin och drabbas inte på samma sätt; de har ändå ingen chans att bli ”riktiga människor”, på grund av sitt kön. En man däremot, har något att förlora på att bli omanlig.

Tittar vi närmare på förhållandet mellan djur och människor i texten träder också en väsentlig skillnad mellan Ingrids och Getabockens förhållningssätt till djuren fram. Getabocken är, som vi har sett, rädd för alla djur, stora som små. Detsamma gäller inte för Ingrid, tvärtom är hon den som får Hede att sluta vara rädd för djuren, med början i att hon får honom att upphöra att buga för katter.

Den här skillnaden märks egentligen redan i den drömsyn Ingrid har i kistan. Ängeln på gravkanten berättar för Ingrid att hon är den som måste rädda Hede från de bestialiska djuren hon ser för sitt inre, precis som hon senare i verkliga livet ska rädda honom ur Getabockens gestalt. De djur Ingrid uppfattar som hotfulla, är detta framförallt i relation till Hede. Det gäller såväl de vidunder han ska gå förbi i hennes drömsyn, som fru Sorg och fladdermössen.

---

¹¹⁴ Näslund, s. 93, (även Berendsohn, *Selma Lagerlöf*, s. 120f.).

¹¹⁵ Edström, 1986, s. 248.

¹¹⁶ Se exempelvis Ekenstam, s. 31. Även Rossini, s.113.

¹¹⁷ Ekenstam, s. 46.

Dessutom förekommer alla dessa djur endast i Ingrids drömmar, de ”riktiga” djuren är inte skrämmande för henne.

Sammanfattningsvis ligger det hotfulla hos djuren i att de symboliserar risken som finns för en man att bli omanlig; detta går i sin tur att likställa med att inte vara en människa – det vill säga att vara ett djur. Att leva upp till manlighetsnormen är också, som Ekenstam påpekar, att bekräftas som människa.¹¹⁸ Den här risken föreligger alltså inte för Ingrid, vilket resulterar i att djur inte är hotfulla för henne.

Inte att föringa här är Ingrids aktiva roll, *hon* är den som räddar *honom*. Detta sätter könsmaktsordningen ur balans, mannen ska inte räddas av kvinnan.

2.1.6. Getabockens omanlighet

Jag har hittills i första hand pekat på hur Hede i ett antal avseenden misslyckas med sitt maskulinitetsskapande innan han förvandlas till Getabocken. I detta avsnitt blir fokus istället på hur hans omanlighet ser ut när han har genomgått sin djuriska förvandling. Detta för att än tydligare synliggöra sambandet mellan icke-människor och icke-män.

”Det är just karlaktigt att bli tokig för att slippa lite ångest”, säger Ingrid till Hede i berättelsens slutskede (SL, 100). Som vi vet är Hede inte fullt ut ett djur; han kallas Getabocken, men han benämns också vid flertalet tillfällen som galen eller dåre. Även mellan djur och ”galna” finns dock paralleller att dra, vilket jag vill understödja med Karin Johannissons ord: ”Att betecknas som galen är att vara den andra, ett främmande territorium och språk, att vara utesluten – utanför normen – men också innanför ett samhälle som utdefinierar dig.”¹¹⁹ Oavsett om Hede *är* en getabock eller ”bara” tokig, platsar han inte i normen. Och normen personifieras, som vi sett, av den manlige mannen. Detta uppmärksammas av Karin Landberg, Ingrids väninna vars stundande bröllop med fästmannen Olof kan ses som ett heteronormativt motiv i texten; hon ”kan inte förstå varför [Ingrid] vill tillbaka till det där stället och vakta den galne” (SL, 81). Karin Landberg kan inte tänka på, eller prata om, någon annan än Olof och hon använder sig av dennes – negativa – åsikt om Getabocken för att avskräcka Ingrid. Olof, så flyktigt han än må nämnas i berättelsen, är – i likhet med männen i början – en representant för det manliga ideal

---

¹¹⁸ Ekenstam, s. 47.

¹¹⁹ Karin Johannisson, *Den sårade divan. Om psykets estetik (och om Agnes von K, Sigrid H och Nelly S)*, Stockholm: Bonnier, 2015, s. 87.

mot vilket Getabocken speglas. Enligt Bergmann är Olof likgiltig inför den förvandlade Hede, vilket är orsaken till att han i slutet av berättelsen är den som tilltalar honom.¹²⁰ En sådan tankegång stärker teorin om Olof som en manligare man – Hede/Getabocken utgör inget hot om dominans över honom. Han är trots allt bara ett djur.

Även prästfrun, Ingrid's fostermor, är rädd för att Ingrid drömmer om en framtid med denne omanlige – djurlike – man. ”Man säger, att då Hede blev bättre, var han törhända sådan, att du blev kär i honom.[...]Ja, hur som helst, kan han inte vara något att gifta sig med, sade fostermodern.” (SL, 81f) Som tidigare nämnts var en av de viktigaste faktorerna för manligheten äktenskap med en kvinna, och då varken Gunnar Hede eller Getabocken duger som äkta man är deras maskulinitet uppenbarligen högst bristfällig.

Men låt oss nu åter titta på medborgaraspekten och på Munkhyttan. Franzén skriver om skillnaden mellan hembygden och den okända trakten ”som saknar närhet, förtrogenhet och värme och i stället hotar med *djurens* och det *omänskligas* värld, där det inte finns någon frälsning.”¹²¹ Om hembygden/egendomen är förknippad med manlighet, som jag med hjälp av Lorentzen och Ekenstam har försökt bevisa ovan, bör det okända eller djurens värld höra ihop med motsatsen, alltså omanlighet. I och med att Hede/Getabocken misslyckas med att vara herre över Munkhyttan blir han således mer ett djur än en man.

Den som nu istället styr över Munkhyttan är också den enda figur i berättelsen som uttalat är ett djur, fru Sorg; hon är dessutom en kvinna, det vill säga motsatsen till en man. Som ”icke-man” utgör inte Hede något hot mot djurets ”herravälde”. Fru Sorg talar också själv tydligt om att hon är den som ser till att Ingrid inte lyckas rädda Hede, det vill säga mannen:

Det var min förtjänst, att ni inte talade om för henne varför hon fick stanna här. Hade hon vetat detta, hade hon inte gjort sig så rosenröda förhoppningar om att få råka den hon älskade. Hade hon inte gjort sig förhoppningar, hade hon inte känt en så förfärlig misräkning. Om inte misräkningen hade lamslagit henne, hade hon kanske kunnat göra något för den galne. Men nu har hon inte sett åt honom. Hon hatar honom, därför att han inte är den han skulle vara. Det är mitt verk, jungfru Stava, mitt verk. (SL, 64)

När Hede så småningom åter blir en människa/man kan han rädda gården och som ägare av egendom lever han upp till medborgaridealet igen. Det är här svårt att avgöra vilket som kommer först, manligheten eller medborgaren, men som nämnts tidigare är detta i princip synonyma begrepp; de tycks helt enkelt uppstå – eller försvinna – samtidigt.

---

¹²⁰ Bergmann, 1997, s. 298.

¹²¹ Franzén, s. 66, min kursivering.

Ett annat exempel på Getabockens omanlighet är nigandet, som den tunga kramsäcken tvingar honom till:

Om en häst höjde ögonlocket och såg på honom, stannade han genast och neg. Han ville gärna vara hövlig i denna stora fara, men djuren måste väl vara rimliga och förstå, att han inte kunde buga sig, då han bar en säck järn på ryggen. Det återstod honom ingenting annat än att niga. (SL, 26)

Med hänvisning till detta nigande menar Karlsson att "[ä]ven Gunnars könstillhörighet upphävs. När han möter djur eller 'kära, gamla bekanta' som kors och stenar både bockar och niger han och går 'på tå så vackert han kunde'".¹²² Bergmann kommenterar också nigandet och menar att Hede genom detta feminiseras: "I sitt beteende försöker Getabocken utplåna all självhävdelse, aggressivitet och typisk manlighet och istället närma sig offren, sådana vi mötte dem i de vanmäktiga getterna genom ett defensivt kroppsspråk[...]."¹²³ Skillnaden mellan Karlsson och Bergmann är dock att den förstnämnda snarare vill påstå att det sker en androgynisering eller asexualisering än en feminisering av Hede.¹²⁴ Oavsett om Hede blir feminin eller könlös blir han hursomhelst i och med nigandet omanlig.

Getabocken niger även för gravstenar, men inte på grund av rädsla som inför djuren. Det verkar snarare råda en trygghet på kyrkogårdar, som befolkas av "icke-människor", dock inte av djur: "Vad kyrkogården behagade honom! Inget djur brukade beta där, och ingen människa brukade skämta där." (SL, 27) Här är han trygg från såväl de hotfulla djuren som från den mänskliga världen där han inte passar in.

I relationen mellan Ingrid och Getabocken blir det tydligt att han inte bara är djurlik, han är också i högsta grad omanlig. Under deras första möte "stampade han i marken åt henne[...]Gud, hur skulle Ingrid kunna få honom lydig?" (SL, 36) Och längre fram heter det att

[d]et skar henne i öronen, den korta och kärva ton hon tog, när hon befalldes honom. Hon måste ju tala så för att bli lydd, det gick inte an på annat sätt. Men hon var just den rätta till att befälla över en annan människa, hon, som inte en gång hade rätt att leva! (SL, 43).

Att Ingrid "inte har rätt att leva" beror på att hon inte lyckats bli älskad i prästgården, "[o]ch den, som ingen älskar, har inte rätt att leva" (ibid.). Jag vill dock hävda att det faktum att hon

---

¹²² Karlsson, s. 63.

¹²³ Bergmann, 1997, s. 207.

¹²⁴ Karlsson, s. 64.

inte känner sig ha rätten att befalla över Hede även kan bero på hennes – och hans – kön. Det är män som bestämmer och övriga (kvinnor, barn, djur) lyder. Utifrån denna tankegång blir ”lydig” i citatet ovan en indikation på att Hede är ett djur/en icke-man.

Även i romanens skridskoepisod syns det djurlika hos Hede. Ingrid går mot isen och ”Gunnar Hede kom efter henne. Det var något visst kuvat i hans hållning, som kom en att tänka på en hund, som följer efter husbonden” (SL, 71).

Bergmann skriver om ”ojämlikheten” i relationen, när Ingrid är den aktiva och Hede följer efter: ”Nu på väg till skridskoisen, där dam och kavaljer också i det patriarkala systemet brukade inta jämlika rollpositioner, om så bara på lek, fixeras deras förhållande i bilden husbonde–hund, en variant av relationen herre–slav.”¹²⁵ Om vi väljer att tolka Bergmann som att relationen är ojämlik utifrån 1800-talets syn på könen (och inte som någon sorts sanning), blir det tydligt att Hede är omanlig i den här situationen. Han är dessutom ett djur, en hund som följer sin herre. Omanlig och djur blir på så sätt samma sak.

När Hede mot slutet av berättelsen är på väg ut ur djuriskheten blir han återigen ”en ung man med angenämt yttre. Han var i skjortärmarna, men alldeles ordentligt klädd för övrigt. Blicken var lugn, läpparna smålogo, och med handen strök han håret ur pannan” (SL, 92). Nu förkroppsligar han återigen den yttre – och således också den inre – skönhet Mosse menar är betydelsefull för manlighetsidealet.

2.1.7. Sammanfattning *En herrgårdssägen*

Jag har i detta kapitel försökt visa att Gunnar Hede inte lever upp till maskulinitetsidealet, åtminstone inte till fullo, varken det för tiden rådande eller det som skrivs fram i Lagerlöfs text. Detta tar sig framförallt uttryck i att han misslyckas som medborgare, i det att Munkhyttan är hotad, och som student. Han förvandlas till Getabocken efter tragedin med getterna och fästmöns uppslag av förlovningen, två händelser som är ytterligare nederlag för manligheten. I och med att han blir en omanlig man blir också djur hotfulla för honom. Då mannen står för det universellt mänskliga, blir en omanlig man mer en icke-människa, ett djur.

I mannens frånvaro – såväl den fysiska som den som uppstår när han är i Getabockens gestalt – från egendomen tar ett djur, fru Sorg, över makten och ser dessutom till att Ingrid inte lyckas rädda honom tillbaka till människorna.

---

¹²⁵ Bergmann, 1997, s. 281.

Vi kunde i analysen ana ett försök till positiv avmaskulinisering, gestaltad av fiolen. Detta lyckas i viss mån, dock inte fullt ut. Det är till slut den heterosexuella kärleken, denna grundpelare i manligheten, som vinner och som räddar Hede från sin djuriskhet. Dock ska här påpekas att det, med Edströms ord, är en omvänd Törnrosasaga vi får ta del av.¹²⁶ Kvinnornas betydelse i *En herrgårdssägen* ska varken underskattas eller förbises; det är Ingrid som räddar Hede, vilket kan ses som ett ifrågasättande av rådande könsnormer.

Avslutningsvis vill jag påstå att det faktum att Gunnar Hede hela tiden rör sig i gränslandet mellan djur och människa kan förklaras med att han inte fullt ut är en misslyckad man. Han har fortfarande chansen att bli manlig igen och därmed inte ett djur. Enligt Connells kategorier av män är det de marginaliserade männen som är helt uteslutna ur hierarkin och det är således dessa som, enligt min analys, kan likställas med kvinnor eller djur. För att klassas som marginaliserad bör man avvika genom exempelvis sin etnicitet, något Gunnar Hede inte gör.

2.2. *Tschandala*

I likhet med föregående kapitel söker jag i det följande finna vilket eller vilka maskulinitetsideal som finns representerade i Strindbergs berättelse *Tschandala*. En skillnad från analysen av *En herrgårdssägen* utgörs av att fokus inte endast ligger på den man som sedermera förvandlas till ett djur, det vill säga Jensen i det här fallet; även Törners maskulinitetsskapande och framförallt relationen männen emellan är av största vikt för resultatet.

Det är på sin plats att påpeka att de rådande maskulinitetsidealen kan se olika ut för Törner och Jensen, på grund av deras skilda klasstillhörighet. Ekenstam skriver om de skillnader som finns mellan framförallt arbetarklassens och borgerlighetens män under 1800-talet, där de senare definierades som motsatser till arbetarnas råbarkat våldsamma och okontrollerade ideal.¹²⁷ Med detta i åtanke finner jag det dock relevant att i första hand utgå ifrån att det här finns en hegemonisk maskulinitet, för att tala med Connell, och att denna är den borgerliga. Detta på grund av Jensens tydliga avvikande ifråga om etnicitet och klass, samt att vi får berättelsen berättad ur Törners perspektiv.

Liksom med Lagerlöfs text undersöker jag sedan hur djur och djuriskhet framställs i *Tschandala* för att hitta det eventuella sambandet mellan omanlighet och djuriskhet.

---

¹²⁶ Vivi Edström, *Selma Lagerlöf*, Stockholm: Natur och kultur, 1991, s. 84.

¹²⁷ Ekenstam, s. 17.

2.2.1. Medborgaren – en nationalkaraktär

Egendomen, som vi nu vet var betydande för det sena 1800-talets medborgar-/maskulinitetsideal, finns också representerad i *Tschandala*, men framställs här på ett annat sätt än i *En herrgårdssägen*; Bøgely ”spelar inte huvudrollen” såsom Munkhyttan kan anses göra. ”Slottet”, som Jensen kallar det, är egentligen

ett mörkt hus med två flyglar, rätt enkelt[...]. Allt såg fallfärdigt ut; takrännorna voro otäta, och kalken fjällade av murarne. [...] Smutsiga voro dörrposterna, smutsiga fönsterrutorna, smutsigt portlåset[...]. [...] en ryslig förstuga, där en stank av ruttet kött eller våta hundar slog emot de inträdande. En lång trätrappa, som icke såg ut att ha blivit skurad på år och dag, ledde upp till våningen.¹²⁸

Detta är, som synes, långt ifrån den idealplats som Hedes gård – ”den bästa i världen” – symboliserar. Beskrivningen ovan syftar snarare till att bevisa vilka lågt stående människor som befolkar gården.

Dock är inte gården Bøgely oväsentlig för maskulinitetsskapandet. Törner äger uppenbarligen ingen egendom, utan måste hyra in sig hos baronessan och Jensen, vilket är en brist ur manlighetssynpunkt. Inte heller Jensen äger egentligen egendomen, utan förvaltar den åt baronessan. Han är dock den som hyr ut till Törner och, som Lönngren påpekar i sin analys av romanen, har Jensen, trots sin oförmåga att sköta om gården, fortfarande ett hem, vilket ger honom ett övertag över Törner.¹²⁹

Egendomen kommer också på tal när Törner, efter en tids vistelse på gården, besöker hemmansägaren för att få upplysningar om sitt värdfolk. Med baktanken att genom att tala väl om förvaltaren få fram sanningen, kallar han Jensen för ”en rask *karl*”, men får då svaret att ”[h]an förstör ju både baronessans pengar och hennes egendom” (AS, 212, min kursivering). Vad gäller egendoms-/medborgaraspekten vill jag därför hävda att varken Jensen eller Törner helt lever upp till manlighetsidealet.

Men hemmet eller egendomen tycks också höra samman med nationalitet och hemlandet. I början av berättelsen plågas Törner av hemlängtan och då han inte har möjlighet att lämna den del av landet där han befinner sig, hoppas han kunna hyra in sig hos någon herrskapsfamilj, ”ej

---

¹²⁸ August Strindberg, ”Tschandala. Berättelse från 1600-talet”, *Svenska öden och äventyr: berättelser från alla tidevarv II*, Stockholm: Norstedts, 1990, s. 174. I fortsättningen sker hänvisning till verket genom initialerna AS och sidnummer inom parentes.

¹²⁹ Lönngren, s. 78.

bönder eller fiskare” (AS, 171). Jag läser i denna längtan efter ”födelsebygdens granskogar” inte bara en längtan efter en egendom utan också efter det kända, det svenska (minns hur hembygden stod för detta i *En herrgårdssägen*). Medborgaren var inte bara en man med egendom, han var också en nationalkaraktär med betydelse för hela nationen.¹³⁰ Törners uppgift, i första hand på universitetet men kanske också på Bøgely, är att upprätthålla ”det svenska”, lära danskarna ”svenskt språk och svenska seder” samt att ”göra sig underkunnig om befolkningens tänkesätt och arbeta för *uniformitetens* införande” (AS, 170, kursiv i originalet). Gården ska snart visa sig vara något mycket främmande för Törner, delvis på grund av folket som bor där, men också ifråga om vad som där odlas, såsom meloner, och i viss mån också djuren, där påfågeln får utgöra exempel (176f). Det främmande kan här ses representera den andre, det vill säga motsatsen till den västerländske mannen. För Törner finns alltså en risk för omanlighet när han bor på Bøgely istället för ”hemma”.

Att Jensen inte håller måttet för svenskhetsidealet råder inga tvivel om; han kallas genomgående för ”tattare” och vid något enstaka tillfälle även för ”zigenare”. Beskrivningarna av Jensens yttre går dock isär, det heter om honom både att han är svartmuskig och att ”[h]ans bleka ansikte var för blekt för en nordbo” (AS, 173). Om dessa inkonsekventa beskrivningar av förvaltaren skriver Olsson att ”här finns en upprepad reflexion hos [Törner] över *en* typ av uniformitet, nämligen att alla lägre folk liknar varandra”.¹³¹ Jensens verkliga ursprung – ”vare sig han nu kom från Egypten eller yttersta Östern eller endast var en bottensats av södra Europas halvvida folk” (AS, 270) – tycks oviktigt för såväl berättaren som för Törner, det väsentliga är att hans ”icke-nordiskhet” gör honom till en icke-nationalkaraktär, en icke-man, och i förlängningen en icke-människa. Själv menar Jensen att han

så att säga, på sätt och vis också [är] svensk! För min farmor var svenska, och min farfar var fransman – och fransmännen äro den förnämsta av alla nationer. Och jag känner, att jag är fransködd och att jag har svenskt blod i mina ådror, och jag hatar det danska folket, jag hatar det! (AS, 191)

Citatet ovan är hämtat från en konversation mellan de båda männen, under vilken Törner har försökt få reda på något om människorna i trakten, och jag läser det som att Jensen försöker ”ställa sig in” hos Törner genom att appellera till dennes danskhat och med hjälp av detta leva upp till det svenska mansidealet. Lönnngren är inne på samma spår när hon, med hjälp av Judith

¹³⁰ Lorentzen och Ekenstam, s. 11ff.

¹³¹ Olsson, s. 237. Originalets kursivering.

Butler, beskriver det som att Jensen försöker ”passera” som den svenske gentlemannen, vilket han misslyckas med.¹³² Lönnngren påpekar att Jensen avviker ifråga om klass och etnicitet, något jag inte säger emot. Vi såg också i det tidigare citatet att klasstillhörighet är viktigt, då Törner inte vill hyra in sig hos vem som helst (”ej fiskare eller bönder”, se ovan). Men som tidigare nämnts ingår såväl klass som etnicitet i maskulinitetsbegreppet och sålunda är det också *som man* Jensen avviker. Såväl Magelone som baronessan avviker även de ifråga om klass och/eller etnicitet, men då de inte är män är detta oväsentligt för Törner. De står redan utanför hierarkin och innebär således inte något hot. Bland folket på gården är det bara Jensen som benämns ”tattare”; dessutom börjar detta öknamn användas i samband med att maktkampen mellan Törner och Jensen blir tydligare, varför jag vill påstå att fokuset på manlighet är relevant.

2.2.2. Bildning

Precis som i Lagerlöfs *En herrgårdssägen* syns bildningsidealet även i *Tschandala* i flera avseenden, och här än tydligare sammankopplat med manlighet och styrka. Det nygrundade universitetet i Lund, där Törner föreläser, beskrivs som en miljö där en ”riktig man” behövs:

Det var icke någon bekväm syssla att bekläda ett docentämbete i dessa tider, och för att inge studenterna respekt hade rektor för vana att välja ut starka och fullvuxna karlar, som när det behövdes kunde taga nappatag med auditorie. (AS, 170f)

Att Törner personifierar denna manlighet framkommer redan på nästa sida:

Han var en hård man, hade varit med i kriget i sin ungdom, hade deltagit i slaget vid Lund och bar åtskilliga skråmor i ansiktet. Hans ämnen voro politik och ekonomi, till vilket senare räknades djur- och växtlära, hushållningslära och fysik. (AS, 171)

I citatet ovan beskrivs magister Törner som såväl bildad som ”manlig”. Han har stridit för sitt land, vilket får honom att leva upp till nationalkaraktärsidealet – att inte sätta nationen först gör under den här tiden mannen mindre manlig, om än inte marginaliserad eller helt omanliggjord.¹³³ Dessutom besitter han egenskaper såsom självbehärskning och hårdhet, vilka

---

¹³² Lönnngren, s. 59f.

¹³³ Kolnar, s. 216.

tillsammans med exempelvis mod och ståndaktighet anses ingå i ett annat viktigt – kanske det viktigaste – begrepp för den borgerliga 1800-talsmanligheten: karaktär. Att karaktärsbegreppet i första hand är knutet till den offentliga sfären bidrar till att göra det manligt kodat, då denna under 1800-talet företrädesvis var männens arena.¹³⁴

Att Törner är en bildad man bevisas också genom att Jensen inte är det; här kan vi dra paralleller till exempelvis Kimmels tankar om att män definieras i relation till andra män. De båda männen talar en bit in i berättelsen om juridiska termer, vilka Jensen uppenbarligen inte är bekant med förrän magistrern förklarar dem för honom. Törner frågar Jensen:

’Vet ni, vad corpus delicti är?’

Ja, det visste han nog på ett ungefär, vad det var, men han kunde inte uttrycka det så bra, och därför ville han gärna höra magistrerns mening först, så skulle han sedan säga, om han menade samma sak. (AS, 204)

Törner fortsätter senare att testa Jensens bildning

i det han särskilt bad tattaren skilja mellan statsmyndigheten och rättskipningen, invecklade sig i lärda utredningar, blandade ihop alla ämnen och späckade sitt tal med latinska och grekiska citat, så att tattaren, som trodde att det var allvar, blev alldeles vimmelkantig av ansträngningen att fatta det ofattliga (AS, 236).

Casinge skriver att Strindbergs ”övermänniska” – representerad av Törner – skiljer sig från Nietzsches genom de bildningsaristokratiska dragen, vilket borde stärka min teori om bildning som viktigt för maskulinitetsidealet i texten.¹³⁵ I beskrivningarna av Törner nämns ofta bildningsaspekten; i samband med de stigande misstankarna kring värdfolket sägs om magistrern att

[u]ppfostrad till forskning, hade han fått för vana att aldrig släppa en undersökning, förr än han hade funnit kärnan, och allt, som vid första ögonkastet föreföll honom oförklarligt, eggade i högsta grad hans forskningslust (AS, 185).

Men, som Olsson påpekar, misslyckas Törner som forskare, trots sin ”skarpa logik”, då han inte klarar av att tolka de tecken han hittar i skogen.¹³⁶ Det är istället adjunkt Bureus, en man som uppenbarligen står högre i hierarkin än Törner, som under sitt besök på Bøgely enkelt tyder de

---

¹³⁴ Lorentzen och Ekenstam, s. 11.

¹³⁵ Casinge, s. 120.

¹³⁶ Olsson, s. 230.

på trädet inristade tecknen (AS, 226). Bureus är den mer bildade och sålunda mer ”manlig”. Törner tillhör i det här fallet snarare den delaktiga maskuliniteten än den hegemoniska, enligt Connells modell; han drar nytta av bildningsidealet, i det att han i jämförelse med Jensen framstår som mycket lärd, och fortsätter på så vis att reproducera bilden av idealmannen.

När Törner, som han upplever det, dras ner till Jensens nivå är det framförallt bristen på bildning som är orsaken:

Tre månader, ett kvarts års isolering från umgänge med bildade människor och inspärning tillsammans med lägre stående varelser hade, utan att han märkt det, förändrat honom. Hans tankar, som förr blott sysselsatte sig med livets högsta frågor och som sökte att genomtränga tillvarons och alltets gåtor, sysslade nu med småsaker. (AS, 222f)

Det är också denna bildningsbrist Bureus menar har gjort Törner sjuk.

Adjunkt Bureus, från Lund, besöker Bøgely för att få rapport om hur folket uppför sig. Törner återger en nedslående berättelse om sina hyresvärdar, ”[m]en adjunkten predikade mod och uthållighet för honom” (AS, 231). Här skymtar vi igen karaktären, i form av mod och uthållighet. Karaktärsidealet går även att upptäcka på andra ställen i berättelsen, framförallt genom hänvisningar till just modet. Ett tydligt exempel på sambandet mellan mansidealet och modet är när Törner efter en tid hos Jensen själv börjar bete sig mer och mer som förvaltaren och de andra på gården ”[o]ch han, *den starke mannen*, som aldrig fruktat öppen strid, märkte nu, hur *modet* började svika honom” (AS, 223, min kursivering).

2.2.3. Våld och sexualitet

Våldets betydelse för manligheten berördes helt flyktigt i min analys av *En herrgårdssägen*. I *Tschandala* förekommer både explicit våld och antydningar om detsamma, och berättelsen avslutas, som beskrevs i inledningen, med ett mord. Våld – eller föreställningen om det – är precis som maskulinitet något dynamiskt som förändras över tid och mellan kulturer. Kolnar talar om två typer av våld, det centripetala och det peripetala. Det centripetala våldet är det offentligt godkända våldet, såsom krig och det våld poliser är tränade i att använda; denna typ av våld är kopplat till mod, styrka och andra manliga egenskaper.¹³⁷ Som redan omtalats har Törner varit med i kriget, vilket även utifrån våldssynpunkt gör honom manlig. Det peripetala våldet – det som inte utövas av soldater eller i andra offentligt godkända sammanhang – å sin

---

¹³⁷ Kolnar, s. 221.

sida, är tvärtom ett tecken på brist av de ovan nämnda egenskaperna och tar sig uttryck genom att det används i fel kontext.¹³⁸ Det är den fege, ärelöse eller ovärdige mannen som utövar det peripetala våldet.¹³⁹ Det är därmed till denna kategori som det våld Törner utövar mot Jensen bör räknas.

Medan Olsson menar att berättelsen inte håller realistiskt-mimetiskt, då Törner inledningsvis beskrivs som en ”hård man” med krigserfarenhet, men som ”skyggar mot det banala våld, ett krokben, som[...]Bureus utsätter förvaltaren[...]för,”¹⁴⁰ menar jag istället att eftersom det här rör sig om två olika värderade våldskategorier, måste det också kunna läsas som att Törner till varje pris försöker upprätthålla sin manlighet. Tillslut ska han dock både lyckas och misslyckas i sitt maskulinitetsskapande även här. Skillnaden mellan de olika typerna av våld och deras betydelse för maskuliniteten tycks Törner fullt medveten om:

Han hade ju varit med i kriget, hade skjutit på fienden och aldrig känt obehag därvid; han hade också i katedern försvarat sig med påken och slagit sönder armar och lår utan att känna någon annan smärta än den, som de slag han själv fick hade vållat honom. Det var strid, det; men det här var mord...nåväl, men tyranner mördas, därför att de icke inlåta sig i strid! Och nu måste tyrannen dö! (AS, 272)

Den första delen av citatet handlar som vi ser om det centripetala, det manlighetsmässigt accepterade, våldet – striden. För att sedan rättfärdiga mordet – det peripetala våldet – omvandlar Törner det i sina tankar till strid (det vill säga till centripetalt våld), genom att måla upp Jensen som en tyrann. Då det för detta inte finns några egentliga belägg, blir Törners sköra maskulinitet och hans rädsla för att bli dominerad här tydligare än någonsin.

Ett sätt att visa att man är en man är förstås att hysa ett sexuellt begär efter kvinnor. Manligheten ”heterosexualiserades” under 1700- och 1800-talen, då män tog avstånd ifrån feminiserande handlingar och begär riktade till andra än kvinnor.¹⁴¹ Den homofobi som sedan dess finns hos män är, enligt Kimmel, inte bara en rädsla för homosexuella eller för att själv uppfattas som sådan, utan på ett djupare plan en rädsla för andra män, att andra män ska avslöja eller avmaskulinisera en själv.¹⁴²

---

¹³⁸ Kolnar, s. 211ff.

¹³⁹ Ibid., s. 222.

¹⁴⁰ Ibid.

¹⁴¹ Liliequist, s. 170.

¹⁴² Kimmel, s. 5.

Liliequist skriver att virilitet och sexuella erövringar är en grund för homosocialitet och rivalitet män emellan.¹⁴³ I *Tschandala* finns detta fenomen representerat bland annat genom de samtal som utspelar sig emellan Törner och Jensen:

Därefter slog han plötsligt om, gav sig till att berätta kärlekshistorier och smorde på stående fot ihop en komedi om en herre, som inte kunde tillfredsställa sin älskarinna, varför hon blev honom otrogen.

Magistern låtsades som om han icke förstod meningen, men fortsatte i samma spår och dukade upp en historia om en herre, som hade trott sig få en jungfru, men hade fått skabb i stället. (AS, 250)

Heterosexualiteten och viriliteten manifesteras också genom Törners begär till Magelone. De betänkligheter han hyser kring att följa sina drifter har ingalunda att göra med det faktum att han är gift – ”[n]ågot starkt avhållsamhetsskäl hade han visserligen icke, ty dels hade han fått frihet över sitt kött av sin sjuka hustru” (AS, 239) – något som, sett till den historiska kontexten, inte är särskilt anmärkningsvärt. Den manliga avhållsamhetens möjlighet var ett viktigt inslag i 1880-talets sedlighetsdebatt i Norden.¹⁴⁴ Synen på denna avhållsamhet och den naturliga driften förändrades under 1800-talet, från att uppmärksamma faran med en tidig och ohämmad drifttillfredsställelse till att handla om faran med avhållsamheten. Strindberg har också själv behandlat avhållsamheten; han menade att den ledde till ett sjukdomstillstånd, men även att kvinnors och mäns könskaraktäristiska drag förbyttes. Män blev försvagade och kvinnor ”manhaftiga”, könsdriften försvann hos båda kön, det skedde en asexualisering.¹⁴⁵ Baserat på detta kan vi dra slutsatsen att Törner, om han avstått ifrån Magelone, löpte risken att bli omanlig.

2.2.4. Omanlighet

Låt oss nu titta närmare på omanlighetsbegreppet, såsom det presenterats av Lorentzen och Ekenstam. Homosexualitet, som behandlades något i avsnittet ovan, var ett tecken på en omanlig man; omoral eller hög alkoholkonsumtion är två andra exempel på egenskaper eller beteenden som den omanlige mannen kunde besitta.¹⁴⁶ Detta är också två beskrivningar som passar in på Jensen, som enligt Törner är en ”lögnare och en tjuvnatur” (AS, 188).

---

¹⁴³ Liliequist, s. 175.

¹⁴⁴ Ibid., s. 186.

¹⁴⁵ Ibid., s. 199.

¹⁴⁶ Lorentzen och Ekenstam, s. 10.

Jensen försvarar sig dock mot detta: ”Jag har varit i finkan, det medger jag, men jag har aldrig varit straffad, aldrig! Och ni, som är en hedersman, ni ska’ tro mig på mitt ord!” (AS, 192). Inte endast försöker Jensen här betyga sin egen oskuld, här framkommer också att Törner är en ”hedersman”, och alltså inte kan klassas som omanlig i det hänseendet.

Det flertal beskrivningar av Jensens alkoholvanor som förekommer tyder på att han är en omanlig man även ur denna synpunkt. Det heter till exempel att ”[d]et hade varit en stormig natt nere hos baronessan, ty förvaltaren hade sjungit, spelat och druckit till fram på morgonen” (AS, 186). Alkoholkonsumtion i relation till manlighetsidealet värderas dock olika beroende på klasstillhörighet.¹⁴⁷ Det förklarar varför den fattige Jensen, till skillnad från den välbärgade Törner, inte anser detta beteende omanligt.

Som tidigare har påpekats har manlighetsfrågan varit frånvarande i forskningen kring *Tschandala*; Olsson nämner dock kort att Jensen har en svävande könsidentitet. Han menar att tuffjäders i dennes hatt inte passar in, då Jensen inte är ”en tupp” (i betydelsen ”manlig”). Tuffjäders, och övriga djurattiraljer Jensen klär sig i, för också in ett naturelement i kulturvärlden.¹⁴⁸ Kultur står som bekant för det manliga och natur för det kvinnliga, eller i det här fallet det omanliga.¹⁴⁹ Som såväl Casinge som Lönngren påpekar förekommer dikotomier såsom natur-kultur, vidskepelse-vetenskap, barbari-civilisation, smuts-renhet, djur-själ, lögn-sanning genom hela *Tschandala*, där Törner anses representera den högra kolumnen och Jensen den vänstra.¹⁵⁰

Men det är, som torde stå klart vid det här laget, inte bara Jensen som misslyckas i sitt maskulinitetsskapande. Tidigare har jag snuddat vid ett par exempel då Törner inte helt lever upp till idealbilden av mannen, såsom den framställs i relation till medborgar- och bildningsidealet. Här ämnar jag utveckla detta resonemang, genom att visa hur viktig Törners sköra maskulinitet är för händelseförloppet i *Tschandala*.

Redan i romanens inledning framgår att Törner tappat sin makt och skadat sin manlighet:

Magistern, som aldrig steg upp i katedern utan att framtaga ur bakfickan en laddad ryttarpistol, som han med ostentation lade bredvid vattenglasen, hade idag haft den oturen att strax vid föreläsningens början sätta sig på golvet till följd av att stolen sönderbrutits och helt klenst hopplimmats igen. Någon munterhet hade icke uppstått därvid, dess värre; ty nu fanns det ingen han

---

¹⁴⁷ Ekenstam, s. 17.

¹⁴⁸ Olsson, s. 231.

¹⁴⁹ Se t.ex. Rossini, s. 113.

¹⁵⁰ Casinge, s. 107. Även Lönngren, s. 77.

kunde låta få umgälla det, och att anställa undersökningar efter gärningsmannen var som att skjuta skott i luften. (AS, 170)

De studenter som Törner ska hålla i schack ser honom uppenbarligen inte som en i hierarkin högre stående man, utan drar sig inte för att förlöjliga honom.

En liknande situation uppstår då Törner beger sig till domaren för att berätta om sina misstankar kring Jensen. Samtalet går inte alls som han tänkt sig, utan det är snarare han själv som blir ifrågasatt och ”uppläxad” av domaren. ”När magistrern kom ut, kände han sig till mods som om han blivit kåkstruken. Bakbunden, med förlorad heder, utan möjlighet att kunna resa sig; fläckad utan utsikt till att kunna tvätta sig ren” (AS, 262). Törners vacklande maskulinitet är, vill jag påstå, det som ligger till grund för den maktkamp som bryter ut mellan männen och som enligt flera mansforskare är viktig för maskulinitetsskapandet. Törner löper hela tiden stor risk för att klassas som omanlig, varför han måste bevisa att det är Jensen som inte är den ”riktige” mannen. Denna maktkamp mellan männen emellan behandlas utförligare i nästa avsnitt.

I följande citat, som får sammanfatta detta avsnitt, framkommer såväl Törners rädsla för att bli dominerad – att vara omanlig – som de för manligheten viktiga begreppen hederlighet och måttlig alkoholkonsumtion:

Nej, han ville icke gå under;[...]hans tro på sin högre rätt att leva uppreste sig mot[...]en barbar, som i dagdriveri och dryckenskap skulle förtära vad han arbetade ihop[...]han måste i ett givet ögonblick draga ett streck över århundradens uppfostran och sina inlärdade begrepp om heder och samvete.”(AS, 269f)

2.2.5. Den homosociala maktkampen

”[D]et var som att det låg strid i luften.” (AS, 200)

Precis som *En herrgårdssägen* inleds *Tschandala* med en beskrivning av den ene mannen, följd av den kontrasterande andre:

Den lärde magister Andreas Törner satt på sin kammare i korsvirkeshuset vid Lilla Gråbrödragatan i Lund[...]och kände sig tung till sinnes.[...]Vid hans tankspridda ”kom in!” öppnades dörren, först på glänt[...]av en svartmuskig karl av medellängd, klädd som en förmögen borgare och tämligen ung. (AS, 170f.)

Beskrivningen av Törner är relativt kort, vi får mest reda på att han är lärd, ”hård” och talar tillmötesgående till den främmande mannen. Men genom den vidare beskrivning av Jensen som följer, definieras även Törner. Här går att dra paralleller till såväl Kimmel som till hur Hede speglas mot övriga män i *En herrgårdssägen*.

Som beskrevs i föregående avsnitt vet vi redan från inledningen av *Tschandala* att Törners maskulinitet är hotad och att han därför har ett behov att bevisa att han står högre i hierarkin än Jensen. Genom hela berättelsen löper ett maktkampstema, i vilket Törner försöker bevisa Jensens omanlighet. Ett tidigt exempel är när Törner visar sitt kulturella – med andra ord manliga – övertag genom att sjunga och spela, något som får Jensen att ”när som helst taga upp sångarstriden” (AS, 196). På det utmanande påståendet att Törner dock inte kan trolla, ges svaret att ”[j]o, min gode Jensen, jag kan alla hans konster och fler därtill!” (AS, 197).

Tschandala berättas nästan uteslutande ur Törners perspektiv, men i den nyss hänvisade episoden tycks detta vända, då ”det plågade [Jensen] ännu i själen, att han dragit det kortaste strået i denna tävlan, där han så länge fått gå och inbilla sig att han var den starkaste” (AS, 198). Det här är ett av få tillfällen när berättaren tycks beskriva ett skeende ur förvaltarens perspektiv; det synes mig dock inte helt självklart att bortse från att berättaren ändå tar Törners parti. När Henrik Johnsson beskriver Jensen som Törners dubbelgångare, påpekar han att det samtidigt bör

noteras att det är Törner som upplever Jensen som sin dubbelgångare, och det är hans subjektiva upplevelse av likheterna dem emellan som driver berättelsen – hans tilltagande identifikation med Jensen och synen på denne som sin dubbelgångare leder fram till mordet.¹⁵¹

Med detta i åtanke verkar det snarare som om greppet att tillfälligt byta perspektiv har till syfte att rättfärdiga Törners handlingar.

Törner känner också snart att han börjar dras ned till Jensens, den omanlige mannens, nivå och ”[h]an frågade sig om och om igen, hur det hade gått till, att hans själ hade kommit i beröring med den hos en så lågt stående individ som tattaren, så att hans tankar sysslade med denne, vare sig han var vaken eller sov” (AS, 199). Från och med nu är maktkampen, och Törners beslutsamhet att avmaskulinisera Jensen, ett faktum.

I den homosociala maktkampen pendlar det fram och tillbaka ifråga om vem som är den starke respektive den svage. När Törner känner att han har makten är han inte längre rädd för Jensen; denne utgör ett mindre hot, varför det inte finns anledning att utöva makt över honom.

---

¹⁵¹ Johnsson, s. 141.

Han kände sig efter detta utbrott tryggare gentemot tattare, och då han icke längre fruktade honom, försvann allt agg över små oförrätter och oförsämdheter, och han glömde alla sina misstankar, som dock nyss hade bekräftats av de upplysningar han fått om mannens ekonomiska ställning. (AS, 215)

Jensen är här i underläge och hotar inte att dominera Törner, för att tala med Kimmel. Detta kan dock plötsligt ändras:

Och lugn som den blivande segraren, som har angripit sin fiendes svagaste punkt, lycklig som tänkaren, som efter en lång ansträngning har kommit till klarhet, steg han upp, tog på sig sin strängaste katedermin och upprepade med profetisk röst sin förutsägelse[...] När han med raska steg gick in genom porten, hörde han efter ett ögonblicks tystnad, som visade att orden hade gjort verkan, ett gapskratt bakom sig, efterföljt av en påminnelse om penninglånet, som nu löd på tusen daler. Magistern vände sig på trappan och nickade jakande. (AS, 268)

Här tycks Jensen ha fått ett övertag vilket består under de följande sidorna då "[t]attaren hade börjat dua sitt offer, hade *lånat* en del av hans böcker, tobak och dryckesvaror och hade hela dagen legat drickande och rökande på avträdestaket, varifrån han kunde hålla utkik på magisterns fönster" (AS, 274, kursivering i originalet). Dock kvarstår frågan om huruvida Jensen verkligen befinner sig i en maktposition, vilket inte ter sig särskilt troligt då han i det närmaste personifierar den marginaliserade eller åtminstone underordnade mannen. Detta är snarare, som Johnssons resonemang berör, endast Törners upplevelse, grundad i rädslan för att själv inte vara tillräckligt "manlig". Det faktum att det hela skildras ur den Törners perspektiv anser jag stärka denna tolkning.

Om detta resonerar Fyhr, inte helt olik Johnsson, att det är likheter mellan Törner och Jensen som skapar hotet.¹⁵² Det är en fråga om vem som är stark respektive svag. Johnsson skriver att "Jensen, som utmålas som den svage, utövar en förunderlig makt över Törner. Vem som är den brottslige eller den starke av dem går inte att avgöra."¹⁵³ Men utifrån det maskulinitetsperspektiv jag har valt att anlägga måste Törner, trots sina svagheter, ändå ses som den "starke" av de två, mycket på grund av sin etniska tillhörighet. Att han, som Fyhr och Johnsson menar, ser Jensen som ett hot eller en dubbelgångare förstärker tanken om att hans manlighet är i sköraste laget och att han löper stor risk för att degraderas till omanligheten. Lönngren behandlar också maktkampen mellan emellan, och menar att det är skam som är

---

¹⁵² Fyhr, 2001, s. 148.

¹⁵³ Johnsson, s. 146.

Törners drivkraft,¹⁵⁴ vilket också nämns i samband med att Törner försöker rättfärdiga sina handlingar inför sig själv; han är uppfylld av ”skam och sorg och raseri över de oförskyllda smärtor, som ödet tillfogade honom och tvang honom att tillfoga andra” (AS, 241).

Lönngren menar också att risken att bli den andre ofta är närvarande i Strindbergs författarskap; om Törner inte gör Jensen till en icke-människa riskerar han att själv bli det.¹⁵⁵ Detta är helt i linje med maskulinitetsforskarnas teorier om det ständiga hotet om att hamna i omanligkategorin. En icke-människa har således stora likheter med en icke-man.

Törners rädsla för att bli dominerad tar sig också uttryck i att han – i likhet med Ålin i relation till Hede i *En herrgårdssägen* – tycks vara den mest ”drivande” i maktkampen, den som har störst behov av att trycka ner den andre. Han behöver ”dräpa honom, icke endast såra honom – för att icke efteråt själv bliva dräpt[...]Denna strid kunde han alltså icke föra utan att gå under; fly kunde han ej, och uppgiva striden vågade han ej, ty då skulle han genast bli övervunnen” (AS, 246f). Jensen torde, enligt Connells maskulinitetsmodell, tillhöra de marginaliserade männen då hans etnicitet gör att han avviker helt från den manliga hierarkin och utifrån denna tanke bör han heller inte utgöra något egentligt hot, han bör inte kunna dominera Törner. Dock befinner sig Törner i ett sammanhang där han och hans manlighetsideal är i minoritet och Jensen kan, i likhet med Hede, personifiera ett försök till en positiv avmaskulinisering – ett införande av en ny sorts manlighet. Skillnaden mot Hede är att han alltför starkt avviker ifrån normen, på grund av sin etnicitet, varför ett sådant försök är dömt att misslyckas.

2.2.6. Djur och djuriskhet

”[B]lessed life is in no case an animal life.”¹⁵⁶

Tschandala fullkomligt kryllar av djur, med start hos de ”två kufiska hästar” som drar baronessans vagn när Törner för första gången träffar sina nya hyresvärdar (AS, 172). Misstanken om att djuren inte behandlas särskilt väl av folket på Bøgely planteras hos läsaren i samma stund som magistern ser ”att hästarna [bara voro] skinn och ben; att skinnet, som en gång hade varit vitt, nu var nästan gult med stora, svarta, bruna, rödgula fläckar, och att smutsen hängde i skovor på dem!” (AS, 179). Denna misstanke kommer sedan, trots

---

¹⁵⁴ Lönngren, s. 71.

¹⁵⁵ Ibid., s. 72.

¹⁵⁶ Giorgio Agamben, *The Open. Man and Animal*, övers. Kevin Attell, Stanford: Stanford University Press, 2004, s. 19.

baronessans påstådda ”omåttliga kärlek” till sina djur (AS, 181), att bekräftas vid ett antal tillfällen.

Framme på gården framkommer att Törner själv är rädd för eller åtminstone avogt inställd till djur:

Magistern, som på nytt hörde det hemlighetsfulla hundtjuttet, tog sig friheten spörja, om man höll många hundar i huset, varpå baronessan, husets vana trogen, svarade med en fråga:
”Tycker ni inte om hundar?”
”Jag avskyr hundar!” svarade magistern. (AS, 174)

Detta är också en föraning om det öde Törner ska se till att Jensen slutligen går till mötes, att bli en hund som kan dödas. Hunden är också den vanligaste förekommande djurliknelsen i texten, vilket jag ska återkomma till i nästa avsnitt. Lönnngren skriver om hur betydelsen av ”hund” i västerländsk kultur och litteratur är dubbel. Å ena sidan representerar djuret en trofast hjälte á la Odysseus hund, en mänsklig följeslagare. Å andra sidan är det en skamlig, våldsam best närbesläktad med vargen; Lönnngren låter Hades vakthund exemplifiera detta.¹⁵⁷ I citatet ovan rör det sig snarast om den senare betydelsen.

I och med att hundarnas antal mystiskt växer under berättelsens gång blir stämningen mer och mer hotfull, och också andra djur bidrar till detta; om tuppen Jensen bär på huvudet berättas att ”[d]et ondsinta djuret högg efter magisterns finger, som han sträckte fram för att klika kelgrisen” (AS, 195).

Som nämndes älskar dock baronessan djuren ”högre än allt annat” (AS, 192). Detta till trots behandlas djuren synnerligen illa på gården:

Hästarna gå runt och nosa efter halmstrån, utan att hitta något. Kon kommer ut och lägger sig genast. Getterna gnaga på avträdesdörren, som är hopspikad av obarkade bokslanor, och nu är hela bakgården ett virrvarr av djur.[...] [Förvaltaren] skickar små klatschar ned över djurens huvuden, när de slåss alltför ilsket. (AS, 187)

Den här paradoxen kan kanske förklaras med att det är Jensen, och inte baronessan, som är tänkt att sköta om djuren. Att djuren är vanskötta och Jensen har makten över dem skulle kunna liknas vid den maktrelation män emellan som Kimmel talar om. Relationen manlig – omanlig påminner om den som finns mellan människa – djur. För att inte själv bli omanlig/ett djur måste man behålla makten till varje pris, vilket Jensen, som inte kan hävda sin manlighet

---

¹⁵⁷ Lönnngren, s. 55f.

gentemot Törner, gör genom att behandla djuren illa. Ett liknande beteende ser vi hos Jensen när han tilltalar Ivan, med hjälp av en djurliknelse: ”Stå där, din hund!” vrålade han, när Ivan tänkte gå.” (AS, 191) Jensen ”sparkar nedåt”; då han står lägre i rang än Törner är Ivan den som han kan dominera, och alltså inte själv bli dominerad av. I den här relationen är det Ivan som är ett djur och Jensen som är en man.

Trots den undermåliga behandlingen av de övriga djuren försöker Jensen hindra Törner ifrån att ta livet av hans snokar. På Törners fråga om varför svarar han ”[j]o, för att snoken är ett heligt djur och för lycka med sig.’ ’Det finnes inga heliga djur längre’, svarade magistern, som i hemlighet var anhängare av Cartesius’ filosofi” (AS, 182). Cartesius, eller Descartes, återkommer även i den tidigare nämnda konversationen mellan Törner och Bureus och blir i sammanhanget intressant på grund av filosofens djursyn. Philip Armstrong skriver om denna att ”the exceptional esteem accorded to a particular species of human intellect demands a correlative underestimation of the cognitive capacities of non-human animals, who are thus reduced to mindless automatons, indistinguishable from perfectly crafted machines.”¹⁵⁸

Det kan tyckas motsägelsefullt att det är ”i hemlighet” Törner bekänner sig till denna lära. Om detta ska ses ur ett 1600-talsperspektiv är djursynen ingenting anmärkningsvärt. Synen på djur fram till 1800-talet gick överlag i linje med Descartes; användandet eller behandlingen av djur hade varken moraliska eller legala betydelser. Enligt Descartes är djur inte kännande varelser, de kan därför inte heller känna smärta.¹⁵⁹ Under 1800-talet skedde ett paradigmskifte i och med att ”the animal welfare theory” föddes. Företrädare för denna teori var utilitaristerna Jeremy Bentham och John Stuart Mill. De menade att även om djur inte hade samma sorts hjärnor som människor betydde det inte att det var moraliskt riktigt att orsaka dem lidande. Bentham menade att “the question is not, Can they reason? nor, Can they talk? but, Can they suffer?”¹⁶⁰

Då platsen inte finns här för att gå på djupet i Descartes filosofi, får vi nöja oss med att tolka det faktum att Törner är en ”hemlig anhängare” till densamma med att tiden för *Tschandalas* tillkomst är en annan än den berättelsen är tänkt att gestalta.

---

¹⁵⁸ Armstrong, s. 7.

¹⁵⁹ Gary L. Francione, ”Animal Welfare and the Moral Values of Non-Human Animals”, *Exploring the Animal Turn*, red. Erika Andersson Cederholm; Amelie Björck; Kristina Jennberts; Ann-Sofie Lönngren, Lund: Pufendorfinstitutet, 2014, 58f.

¹⁶⁰ Jeremy Bentham, 1948, citerad i Francione, s. 58.

2.2.7. Djur är inte män

Människor som liknas vid djur är nästan lika vanligt förekommande i *Tschandala* som djuren själva. Dels är det kvinnorna (icke-männen) som är djurlika; baronessan beskrivs som någon med ”ett solbränt, runt kattansikte med fiskögon och dåliga framtänder. Hon [...] hade icke ett drag, som röjde bildning” (AS, 172). Hon älskar sina djur och lever med dem som vore de av samma sort:

I sängen stodo två gula danska hundar och fortplantade sig utan att någon av dem som bodde där tog någon notis om det. Det enda fönstret var upptaget av fågelburar med grönsiskor och turturduvor. I taket hängde en uppstoppad stork med utbredda vingar och med en förtorkad huggorm i näbben. I ett hörn lågo på golvet två stora magra hundar vid sidan av en bur med kycklingar; i en skäppa sov en katt med sex ungar, och ur ett dragskåp framtog baronessan en kull ankungar. (AS, 195)

Lönnngren ägnar mer utrymme åt betydelsen i baronessans förhållande till djuren än jag har möjlighet att göra här; hon menar bland annat att trots att den moderna, urbana, frigjorda kvinnan inte går att relatera till i detta fall, finns paralleller att dra mellan baronessans leverne och den sena 1800-talskvinnan som vägrar giftermål och traditionellt familjeliv, och som förekommer i andra texter av Strindberg.¹⁶¹ Att leva med djur är alltså något kvinnligt kodat, på så vis bör det också kunna ses som omanligt. Enligt Lönnngren finns det också homosexuella konnotationer; den moderna husdjurskulturen var stor inte bara i feminist- och djurrättsrörelserna utan även inom gayrörelsen.¹⁶² Som vi vet sedan tidigare är homosexualitet en av grundstenarna i omanlighetsbegreppet.

Den andra kvinnan som ägnas någon uppmärksamhet i romanen är Magelone. Om henne sägs att ”[h]on har gått och fört med sig ohyra i sängarna[...]Och när hon blev uppsagd väste hon som en katt” (AS, 216). Även beskrivningar som ”hennes lurviga hår” och hennes ”ormlika rörelser”, får läsaren att utan större svårigheter associera till djur.

Än tydligare blir djurliknelsen genom Törners känslor för Magelone; ”[e]n längtan efter att omfamna henne rått, djuriskt, som en hanhund en tik, vaknade hos honom, men på samma gång den alldeles bestämda föresatsen – han visste icke, varifrån den kom – att aldrig kyssa

---

¹⁶¹ Lönnngren, s. 48.

¹⁶² Ibid., s. 49.

henne!”(AS, 239). Hon är inte bara *lik* ett djur, hon *är* ett, vilket efter magisterns natt med flickan utvecklas:

Han hade famnat ett djur, och efter omfamningen hade djuret kysst honom som en katt, och han hade vänt sig bort, som om han var rädd för att hans själ skulle möta en djursjäl på läpparne, som om han var rädd för att inandas en oren andedräkt. (AS, 244)

Jag har redan behandlat den manliga sexualiteten och dess betydelse för maskulinitetsskapandet. Här kan några ord om de skillnader i den manliga kontra den kvinnliga sexualiteten, som man under 1800-talet ansåg finnas, dock vara på sin plats. Mannens sexualitet, menade man, var aktiv och upptog endast en del av mannens göranden och låtanden, medan den kvinnliga helt och hållet genomsyrade kvinnan och därför också styrde henne.¹⁶³ Den kvinnliga sexualiteten kan således klassas som mer djurisk och då Törner dras mot detta finns en risk att även han blir mer av ett djur; i citatet på föregående sida ser han också sig själv som en hund.

Framförallt är det ändå Jensen som liknas vid eller likställs med ett djur. Flera gånger gäller, som redan nämnts, liknelsen en hund; förvaltaren liknar ”en våt hund, som fått stryk” (AS, 196), eller ”betyga[r] magistern en hundaktig tillgivenhet” (AS, 188), för att nämna några exempel. Vid ett tillfälle liknas även Törner vid djuret ifråga, då i form av en bortsprungna hund som återfunnit sin herre, adjunkt Bureus (AS, 225). Vi såg tidigare att Bureus var mer av en man än Törner, liksom vi vid det här laget vet att Törner ska framstå som mer manlig än Jensen. Att vara en hund kan alltså likställas med att vara omanlig.

Vad är det då som skiljer Jensens djuriskhet ifrån baronessans och Magelones och hur kan detta relateras till maskulinitet? I uppsatsens inledning snuddade jag vid tanken att då det för en kvinna är tillräckligt med fel könstillhörighet för att liknas vid ett djur, måste en man för att få samma tillmäle misslyckas med att leva upp till mansidealet, vilket man kan göra ur ett antal aspekter. Vi har tidigare sett att även Magelone avviker ifråga om etnicitet, men detta ägnas inte samma uppmärksamhet; hon kallas exempelvis inte för ”tattare”. Jensen är den enda som utgör ett hot mot Törner och den enda som därför måste förvandlas, i förlängningen dödas. Som vi såg ovan liknas såväl baronessan som Magelone vid djur, men de utgör inte samma hot mot Törners maskulinitet, och det på grund av deras kön. De står, precis som Ingrid Berg och övriga kvinnor i *En herrgårdssägen*, utanför den manliga/mänskliga hierarkin. Då den

---

¹⁶³ Liliequist, s. 177.

västerländske mannen är normen och kvinnor, barn och andra etniciteter står för det avvikande, är det således han som ”är” en människa¹⁶⁴ – och den som inte är en människa är kanske ett djur. Det engelska ordet ”Man” betyder som bekant både man och människa och, som Ekenstam berör, måste man för att bekräftas som människa leva upp till manlighetsnormen.¹⁶⁵ På samma spår skriver Rossini att ”[f]or centuries, generic ’Man’ (with a capital M) and man (with a small m) could only establish himself by exclusion of all his defining others – women, animals, angels or zombies – and by polarising nature and culture”.¹⁶⁶

Mannens särskilnad från och ställning över såväl kvinnor som barn och djur syns i *Tschandala* i situationer som när Jensen pratar om Törners barn och liknar dem vid ”Guds små änglar”. ”Det var karaktäristiskt för denna vilde, att han icke hade någon känsla om barnets eller kvinnans personliga värde, utan istället diktade dem till högre, nästan himmelska väsen, liksom han gjorde med snokarne.” (AS, 266) Jensen misslyckas här som man ur flera aspekter. För det första ”är” han en vilde, inte en civiliserad människa/man. I dikotomin natur–kultur står, som redan berörts, mannen till höger, men Jensen representerar snarare naturen. För det andra verkar han inte inse mannens position över kvinnor och barn. Dessutom antyder liknelsen med hans syn på snokarna (som berättaren gör) också att kvinnor, barn och djur tillhör samma kategori, vilken inte är mannens/människans. Ett annat tecken på detta är det skri som hörs vid Törners första besök på Bøgely; det kommer från ett barn, en kvinna eller ett djur (en döende räv) – det vill säga inte från en man/människa (AS, 178f).

Att se på Jensen som vore han ett djur hjälper också Törner att rättfärdiga sina handlingar, då han känner sig tvungen att ”[t]illintetgöra ett skadedjur, utrota ett vidunder i människohamn, hindra en bandit att fullborda sina ogärningar, det var en lovlig handling, som han kunde försvara inför sig själv och sitt samvete” (AS, 263). Redan tidigare i berättelsen drabbas Törner av sitt dåliga samvete; när han har förgiftat snokarna med kvicksilver känner han det ”[n]ästan som om han hade mördat eller stulit, ehuru man icke brukar tala om att mörda t. ex. råttor”(AS, 249). Som jag berörde i avsnittet om det peripetala kontra det centripetala våldet mördar inte en ”riktig” man, men det rör sig uppenbarligen inte om mord om det är ett djur som har berövats livet. Om Törner nu är en anhängare av Descartes lära går det, enligt honom, sannolikt inte att mörda en varelse som inte kan känna eller tänka, utan bara är en maskin.

---

¹⁶⁴ Ekenstam, s. 31.

¹⁶⁵ Ibid., s. 47.

¹⁶⁶ Rossini, s. 113.

Armstrong skriver att begreppet ”omänsklig” konventionellt beskriver det negativa i upplysningens paradigm om det mänskliga: primitivitet, brutalitet och våldsamhet i kontrast mot civiliserad, anständig och medkännande.¹⁶⁷ Det här liknar i mångt och mycket de karaktärsdrag som ansågs manliga respektive omanliga, vilka har beskrivits utförligare tidigare i analysen. ”Omänsklighet” var också länge förknippat med icke-européer och moralisk degradering. Omänskligheten var, precis som djuriskheten, en negativ pol som den moderna mänskligheten kunde definieras emot,¹⁶⁸ den hade alltså en liknande funktion som femininitet har för maskulinitet.¹⁶⁹ Armstrong beskriver även hur djur blir handelsvara samtidigt som en mänsklig/icke-mänsklig identifikation uppstår i och med husdjurens ”uppkomst”.¹⁷⁰ Här finns en möjlig parallell att dra till kvinnors betydelse för det homosociala begäret; kvinnor är, som tidigare nämnts, en valuta män använder sig av för att hävda sig mot varandra.

Att definiera sig som människa – och som man – betyder alltså att inte vara ett djur. Rossini skriver, angående de tidigare nämnda varelser som mannen inte är, att ”[t]hese figures, however, come back to haunt the human from within, threatening a contagion that might turn the human back into – as it was feared by Darwin’s contemporaries – an animal.”¹⁷¹ Den här rädslan att förvandlas till ett djur hittar vi också hos Jensen. Det är när Törner planlägger mordet som

[h]an erinrade sig nu i det upphetsade tillstånd, vari han befann sig, att tattaren hade berättat om en dröm, som ofta återkom i sömnen för honom: huru han förvandlades först till en snok, därefter till en mus och slutligen till en hund; och huru han alltid vaknade i stor ångest. (AS, 272)

Det synes mig inte vara alltför långsökt att dra paralleller mellan denna rädsla att förvandlas till ett djur och den nu många gånger nämnda rädslan att ”förvandlas” till en omanlig man.

Rossini får också avsluta detta avsnitt om hur omanlighet kan liknas vid djuriskhet. Hon skriver, med anledning av David Lynchs verklighetsbaserade film *The Elephant Man*, att ”[s]uppressing his animal self can therefore be read as the purification of the animal in him and, at the same time, as a radical separation from the maternal or female body more generally for

---

¹⁶⁷ Armstrong, s. 23.

¹⁶⁸ Ibid., s. 25.

¹⁶⁹ Se Kimmel i teoriavsnittet.

¹⁷⁰ Armstrong, s. 39.

¹⁷¹ Rossini, s. 113.

the autonomous male subject to emerge.”¹⁷² Genom att hålla bort det djuriska – med andra ord det omanliga – kan den manlige mannen träda fram.

2.2.8. Sammanfattning *Tschandala*

Jag har i detta kapitel visat hur såväl Jensen som Törner, i olika utsträckning, misslyckas med att leva upp till de rådande maskulinitetsidealen. Den västerländske mannen, nationalkarakteren och bildningsidealet är viktiga aspekter för manlighetsnormen i texten. Det faktum att Törner uppenbarligen har en vacklande maskulinitet leder till ett behov att avmaskulinisera Jensen, varför homosocialiteten eller maktkampen blir ett centralt tema i analysen av maskulinitetsskapandet. Törner är den mest drivande i denna maktkamp, även om hans upplevelse tycks vara en annan.

I avsnitten om djur och djuriskhet framkommer det tydligt att de icke-mänskliga djuren är uppenbart lägre stående varelser. De många liknelser vid djur som görs, framförallt i relation till Jensen, indikerar att den omanlige mannen, precis som kvinnan, går att likställa med ett djur.

Den slutgiltiga avmaskuliniseringen av Jensen sker när Törner förvandlar honom till en hund och sedan, om än inte med sina bara händer, dödar honom. Nu löper inte Törner längre någon risk att klassas som omanlig. Det eventuella ifrågasättandet av manlighetsnormen, som Jensen möjligtvis kunde ha personifierat, har eliminerats. Den vite mannen har segrat. På grund av sin etnicitet tillhör Jensen, till skillnad från Gunnar Hede, den marginaliserade maskuliniteten och har således ingen chans att få en plats i hierarkin. Detta gör det möjligt för omgivningen, personifierad av Törner, att göra honom till ett djur.

---

¹⁷² Rossini, s 113.

3. Avslutande reflektion

I det här avslutande kapitlet gör jag en sammanfattande jämförelse av *En herrgårdssägen* och *Tschandala* för att se huruvida deras likheter och skillnader vad gäller maskulinitet och djurblivande kan ge någon form av slutsats i ämnet. Jag tar också upp fördelar och nackdelar med att kombinera de två teoribildningarna och med att applicera dem på just dessa verk.

3.1. En kort jämförelse av verken

En herrgårdssägen och *Tschandala* är två mycket olika berättelser, varför arbetet med dem sida vid sida stundtals har varit en grannlaga uppgift. Där Lagerlöfs text inbjuder eller till och med uppmanar läsaren att släppa taget om verkligheten, och ibland om den något statiska teoriramen, och glida mellan dröm och verklighet, djur och människor, kräver *Tschandala* ett nyktert och distanserat förhållningssätt för att inte överväldiga med sin brutalitet och sitt mörker.

Det finns dock en del gemensamma beröringspunkter verken emellan, vid sidan av den uppenbara att två män förvandlas till djur. Deras liknande öppningar, där den ene mannen beskrivs mot den andre, ger fog för maskulinitetsteorin, då det homosociala begäret eller maktkampen är en viktig aspekt för manligheten. Som jag anade i inledningen skulle det faktum att de båda är skrivna i den brytningstid för maskulinitetsbegreppet som sekelskiftet 1900 innebar, vara givande för analysen. En viktig aspekt för maskulinitetsskapandet under 1800-talets senare hälft var, som jag har visat i uppsatsen, medborgaridealet. I begreppet ingår såväl egendomens betydelse som olika manliga karaktärsdrag, men även mannens – nationalkaraktärens – roll för hemlandets bästa. Det här märks i de analyserade verken framförallt genom Munkhyttans betydelse för Hede, men egendomen figurerar också i *Tschandala*. Karaktärsbegreppet å sin sida är mer framträdande i Strindbergs berättelse.

Att bildning är av vikt för manligheten framkommer i båda texterna i form av studenten hos Lagerlöf och magistern hos Strindberg. Bildnings-idealet befästs redan i inledningen av *En herrgårdssägen*, liksom den lärde magistern från start sätter tonen i *Tschandala*. Även Uppsala, där Hede studerar, och Lund, där Törner arbetar, representerar sinnebilden av bildning.

Analysen av hur djur och djuriskhet framställs i verken visade att djur är mycket närvarande i båda berättelserna; de är dessutom uppenbarligen lägre stående och/eller hotfulla varelser.

Hotet de utgör består i risken att förvandlas till djur, vilket efter min analys kan ses som synonymt med att bli en omanlig man. Något som stärker denna tes är att inga kvinnor är rädda för eller tycker illa om djur, varken i *En herrgårdssägen* eller i *Tschandala*. De djur som är hotfulla hos Lagerlöf är så i Ingridis drömmar och på grund av det hot de utgör för Gunnar Hede. Hos Strindberg lever baronessan mycket nära djuren och älskar dem högre än allt annat.

Den stora tematiska skillnaden mellan texterna utgörs av utvecklingen för de båda förvandlade männen. Där *En herrgårdssägen* handlar om att rädda Hede tillbaka till människorna är drivkraften i *Tschandala* snarare att förvandla Jensen till ett djur, för att denne ska kunna dödas. Här menar jag att den homosociala maktkampen spelar en ytterst viktig roll. Hos Lagerlöf finns den maktkampen endast med som ett inslag i början av berättelsen, i form av relationen mellan Ålin och Hede; i övrigt är Hede mest omgiven av kvinnor, vilket gör den ovidkommande. Kvinnor finns, enligt maskulinitetsforskarna, inte med i den manliga hierarkin. De har inget behov av, och heller ingen möjlighet, att avmaskulinisera män. Att det i *En herrgårdssägen* går att läsa in feministiska motiv, inte minst genom Ingridis aktiva och viktiga roll, är heller inte oviktigt i sammanhanget. Dessutom är ett försök till en positiv avmaskulinisering skönjbart hos Hede, i det att han vill och ”bör” ägna sig åt sitt fiolspel för att bli en (lycklig) människa. Försöket lyckas delvis; fortfarande är de rådande normerna så pass starka att även beståndsdelar såsom den heterosexuella kärleken och egendomen är viktiga för Hedes väg tillbaka till mänskligheten, det vill säga manligheten.

I *Tschandala* däremot är maktkampen männen emellan helt central. Min analys visar att detta beror på Törners egen rädsla för att vara ”omanlig”; risken för att själv bli dominerad driver honom till att avmaskulinisera, förvandla och slutligen döda Jensen.

En viktig skillnad ligger också i de båda förvandlade människors möjlighet att bli ”riktiga” män. Jensen bör på grund av sin etnicitet klassas som en, med Connells terminologi, marginaliserad man och därför – precis som en kvinna – stå utanför hierarkin, utan chans att på riktigt räknas. Gunnar Hede å sin sida, har både klass och etnicitet till sin fördel och kan därför återvinna sin manlighet.

3.2. Utvärdering av teorierna

På det stora hela anser jag att kombinationen av maskulinitetsteori och djurstudier/animality studies har varit fruktbar för uppsatsen. Maskulinitetsteorin, och den historiska kontexten, hjälpte mig att visa såväl Hedes och Jensens som Törners omanlighet och tillsammans med

djurstudierna kunde jag använda den till att bevisa sambandet mellan omanlighet och djurblevande. Frågan om huruvida män som inte lever upp till maskulinitetsidealet löper risk att förvandlas till eller liknas vid djur, kan således besvaras jakande.

En svårighet med att applicera maskulinitetsteori på *En herrgårdssägen* har bestått av Ingrids betydelsefulla och aktiva roll. Då grundpremisen för manlighetsskapandet enligt denna teoribildning är att män i första hand definieras i relation till andra män, har Ingrid måst marginaliseras i analysen, något som inte bara kan tyckas rimma illa med Lagerlöfs text, utan också verka ironiskt i sammanhanget. Förhoppningsvis kan detta istället tjäna som ett uppmärksammande av (den västerländske) mannen som normen för det mänskliga.

Vad gäller *Tschandala* är det rasismen som ibland stått i vägen för analysen. Den har gjort det svårt att förhålla sig ”neutral” till texten, att inte ta Jensens parti. Med tanke på den homosociala maktkamp jag menar är huvudtemat i berättelsen, hade det givetvis varit intressant att undersöka Jensens delaktighet i denna. Törner framställs som ett ”offer”, som läsaren ska känna medlidande med, något som är svårt, för att inte säga omöjligt, med tanke på de rasistiska inslagen.

Verkens olika karaktär har varit både en utmaning och en tillgång för analysen. Utmaningen har legat i de olika angreppssätt som krävts för att fånga texterna; *Tschandala* har lättare låtit sig fogas in i maskulinitetsteorin, medan *En herrgårdssägen* varit mera undanlidande. Det fördelaktiga med olikheterna är att olika aspekter av maskulinitetskapande kan belysas.

Min ambition i arbetet med uppsatsen har varit att i möjligaste mån hålla de båda författarna och deras eventuella intentioner med berättelserna ifråga utanför analysen och att ägna fokus åt texterna i sig, i relation till den historiska kontexten samt teoriramen. Det har onekligen varit frestande att dra paralleller mellan författarnas kön och de sätt på vilka de behandlar maskulinitet, men med hänsyn till det begränsade utrymmet har detta resonemang fått stå tillbaka här. Kvinnorna i *En herrgårdssägen* och Törner i *Tschandala* representerar könen gott nog. Som avslutning kan jag dock inte låta bli att nämna vad Strindberg skrivit i ett brev till Albert Bonnier angående författarkollegan Bjørnstjerne Bjørnson: ”Nu har jag träffat ihop med Bjørnson som jag älskar. Det er den man jag så länge sökt; mest kanske derfor att jag är så omanlig sjelf.”¹⁷³ Jag låter det citatet tala för sig själv.

---

¹⁷³ Liliequist, s. 201.

4. Källor och litteratur

4.1. Tryckta källor

- Agamben, Giorgio, *The Open. Man and Animal*, 2002, övers. Kevin Attell, Stanford: Stanford University Press, 2004
- Armstrong, Philip, *What Animals Mean in the Fiction of Modernity*, London: Routledge, 2008
- Bergmann, Sven Arne, ”Fru Sorg – en symbolisk eller allegorisk gestalt?”, *Återkommande mönster i Selma Lagerlöfs författarskap*, red. Maria Nikolajeva, Sunne: Selma Lagerlöf-sällskapet, 1995, s. 41-64
- Bergmann, Sven Arne, *Getabock och gravlilja. Selma Lagerlöfs En herrgårdssägen som konstnärlig text*, diss. Göteborg: Litteraturvetenskapliga institutionen, Univ., 1997
- Bernhardsson, Katarina, *Litterära besvär. Skildringar av sjukdom i samtida svensk prosa*, diss. Lund: Ellerström, 2010
- Casinge, Sebastian, ”Zigenar- och tattarschabloner i August Strindbergs *Tschandala*”, *Strindbergiana*, 16:e samlingen, red. Birgitta Steene, Stockholm: Strindbergssällskapet, 2001
- Connell, R. W., *Masculinities*, 2:a uppl., Cambridge: Polity Press, 2005
- Edström, Vivi, *Selma Lagerlöf*, Stockholm: Natur och kultur, 1991
- Edström, Vivi, ”Selma Lagerlöfs *En herrgårdssägen*”, *Att välja sin samtid. Essäer om levande svensk litteratur från Birgitta till Karlfeldt*, red. Bengt Landgren, Stockholm: Norstedt, 1986, s. 237-248
- Exploring the Animal Turn. Human-Animal Relations in Science, Society and Culture*, red. Erika Andersson Cederholm; Amelie Björck; Kristina Jennbert; Ann-Sofie Lönngren, Lund: Pufendorfinstitutet, 2014
- Franzén, Lars Olof, ”Febern”, *Selma Lagerlöf och kärleken*, red. Karl Erik Lagerlöf, Selma Lagerlöf-sällskapet, Hedemora: Gidlund, 1997, s. 65-75
- Fyhr, Mattias, ”Esoterism i Selma Lagerlöfs *En herrgårdssägen*”, *Förborgade tecken. Esoterism i västerländsk litteratur*, red. Per Faxneld & Mattias Fyhr, Umeå: H:ström – Text och Kultur, 2010, s. 79-103

- Fyhr, Mattias, "Tschandala Compared to some Works by Poe", *Strindberg and Fiction*, red. Göran Rossholm; Barbro Ståhle Sjönell; Boel Westin, Stockholm: Almqvist & Wiksell International, 2001, s. 142-150
- Hedberg, Oscar, *Ett besök hos huvudpersonen i "Tschandala" [Theodor Ludvig Hansen]*, 1942
- Johannisson, Karin, *Den sårade divan. Om psykets estetik (och om Agnes von K, Sigrid H och Nelly S)*, Stockholm: Bonnier, 2015
- Johnsson, Henrik, *Strindberg och skräcken. Skräckmotiv och identitetstematik i August Strindbergs författarskap*, diss. Umeå: H:ström – Text och Kultur, 2008
- Kafka, Franz, "Förvandlingen", *En svältkonstnär*, övers. Hans Blomqvist och Erik Ågren, Lund: Bakhåll, 1995, s. 85-129
- Karlsson, Maria, *Känslans röst- Det melodramatiska i Selma Lagerlöfs romankonst*, diss. Eslöv: B. Östlings bokförlag Symposium, 2002
- Kimmel, Michael S., *Manhood in America. A Cultural History*, 2:a uppl., New York: Oxford University Press, 2006
- Lagerlöf, Selma, *En herrgårdssägen*, Stockholm: Bonnier, 1899/1939
- Lagerlöf, Selma, *Zachris Topelius: utveckling och mognad*, Stockholm: Bonnier, 1924
- Laskar, Pia, "Svenska maskuliniteters heterosexualitet. Kommentarer till texter om de andras sexualitet som hot- och motbild", *Sexualpolitiska nyckeltexter*, red. Klara Arnberg; Pia Laskar; Fia Sundevall, Stockholm: Leopard, 2015, s. 158-177
- Lundblad, Michael, *The Birth of a Jungle: Animality in Progressive-Era U.S. Literature and Culture*, New York: Oxford University Press, 2013
- Lönngren, Ann-Sofie, *Following the Animal: power, agency, and human-animal transformations in modern Northern-European literature*, Newcastle upon Tyne: Cambridge Scholars Publishing, 2015
- Mosse, George L., *The Image of Man. The Creation of Modern Masculinity*, New York: Oxford University Press, 1996
- Män i Norden. Manlighet och modernitet 1840-1940*, red. Jørgen Lorentzen & Claes Ekenstam, Möklinta: Gidlund, 2006
- Näslund, Hanna Greta, *Studier i Selma Lagerlöfs symboliska diktning i slutet av 1890-talet och företrädesvis 'En herrgårdssägen'*, Stockholm: Carlsson, 1996
- Olsson, Ulf, *Levande död. Studier i Strindbergs prosa*, Eslöv: B. Östlings bokförlag Symposium, 1996
- Ovidius, *Metamorfoser*, övers. Harry Armini, Stockholm: Ruin, 2013

- Pick, Anat, *Creaturely Poetics. Animality and Vulnerability in Literature and Film*, New York: Columbia University Press, 2011
- Sedgwick, Eve Kosofsky, *Between Men. English Literature and Male Homosocial Desire*, New York: Columbia University Press, 1985
- Schnurbein, Stefanie von, ”Maskulinitetens kris och *En dåres försvarstal*”, *Det gäckande könet. Strindberg och genusteori*, red. Anna Cavallin & Anna Westerståhl Stenport, Eslöv: B. Östlings bokförlag Symposium, 2006, s. 39-68
- Strindberg, August, ”Tschandala. Berättelse från 1600-talet” (1889), *Svenska öden och äventyr: berättelser från alla tidevarv II*, Stockholm: Norstedts, 1990, s. 170-281
- Weil, Kari, ”A report on the Animal Turn”, *Differences: A Journal of Feminist Cultural Studies*, 21:2 2010, s. 1-23

4.2. Elektroniska källor

Landets fria, ”Djur eller människa – en fråga om makt”

<http://www.landetsfria.se/artikel/116575> (hämtad 2016-11-29)

Nationalencyklopedin, Cesare Lombroso

<http://www.ne.se.ezp.sub.su.se/uppslagsverk/encyklopedi/lång/cesare-lombroso> (hämtad 2017-01-07)

”När människor blir djur i litteraturen”

<https://www.wallenberg.com/MAW/projekt/reportage/nar-manniskor-blir-djur-i-litteraturen> (hämtad 2017-01-16)